

<https://ssoss.ui.ac.ir/?lang=en>

Strategic Research on Social Problems

E-ISSN: 3041-8623

Vol. 13(4), 117-142

Received: 04.08.2024 Accepted: 15.01.2025

Research Paper

Sociological Analysis of Transformations in the Family Structure in Iran over the Past Five Decades (1966-2016) and Prediction of Its Future Trends

Mohammad Taghi Sabzehei *

Assistant professor in Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Economic and Social Sciences, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran
m.sabzehei@basu.ac.ir

Milad Bagi

Assistant professor in Demography, Department of Social Sciences, Faculty of Economic and Social Sciences, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran
m.bagi@basu.ac.ir

Mohammad Mobaraki

Assistant professor in Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Economic and Social Sciences, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran
m.mobarajki@basu.ac.ir

Javad Afsharkohan

Associate professor in Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Economic and Social Sciences, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran
j.afsharkohan@basu.ac.ir

Introduction

Social theorists assert that the family is one of the primary social institutions undergoing significant transformation due to modernization in recent decades, both globally and specifically in Iran. Iranian sociologists observe the emergence of what they term the "modern family" coinciding with a decline in patriarchal structures. There is a gradual transition from extended to nuclear family arrangements accompanied by a steady decrease in population growth as fertility rates decline. Numerous studies and reports reveal a consistent upward trend in divorce rates across Iran, highlighting another significant shift within Iranian families. Additionally, the rise of "white marriages"—cohabitation without formal marriage—poses a fundamental challenge to traditional family structures. Experts in family studies also note the increasing prevalence of alternative family forms, such as cohabitation. These data, along with other evidence that will be analyzed in the subsequent sections of this article, indicates the emergence of structural changes within the institution of the Iranian family. Exploring the dimensions of these transformations offers critical insights into the broader dynamics of Iranian society.

Materials and Methods

This study employed a mixed-methods approach, integrating both quantitative and qualitative analyses to investigate transformations in the family structure in Iran over the past five decades (1966-2016). The research was structured around several key dimensions: family size, household composition, divorce rates, marriage patterns, and socioeconomic indicators, particularly focusing on women's roles.

The quantitative data included census data and fertility and divorce rates. To gather the census data, statistical data were sourced from the Iranian Statistical Center, including population censuses conducted in 1966, 1976, 1986, 1996, 2006, and 2016. The key metrics extracted included average family size, proportions of nuclear versus extended family households, single-person households, and the demographic composition of households (e.g., female-headed households). National data on fertility and divorce rates were collected

*Corresponding author

Sabzehei, M.T., Bagi, M., Mobaraki, M., & Afsharkohan, J. (2024). Sociological analysis of transformations in the family structure in Iran over the past five decades (1966-2016) and prediction of its future trends. *Strategic Research on Social Problems*, 13(4), 117-142. <https://doi.org/10.22108/srsp.2025.142322.2019>

3041-8623/ © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<https://doi.org/10.22108/srsp.2025.142322.2019>

from governmental and academic reports to analyze trends over the specified period.

The qualitative data encompassed interviews and focus groups and literature review. Semi-structured interviews and focus group discussions were conducted with sociologists, experts of family studies, and individuals from diverse family backgrounds. The aim was to gather insights into personal experiences and perceptions of family transformations, including the rise of cohabitation and changing marital norms. In addition, a comprehensive review of existing literature on family structures in Iran was undertaken to contextualize quantitative findings and identify gaps in previous research.

To conduct the statistical analysis, descriptive statistics were employed to summarize demographic changes, including trends in family size, age at marriage, and divorce rates. Comparative analyses were conducted to highlight differences across decades. Furthermore, regression analysis was utilized to assess relationships between socioeconomic indicators (e.g., women's labor force participation and literacy rates) and changes in family structures. Afterwards, qualitative data from interviews and focus groups were analyzed by using thematic analysis to identify recurring themes related to individualism, changing family dynamics, and the impact of modernization on family structures.

Discussion of Results & Conclusion

According to the theories of many sociologists, changes, such as the rise of single-parent families, cohabitation, emergence of new family structures, population aging, and declining fertility rates are the phenomena that are either already

occurring or likely to occur in families worldwide. Many of these characteristics are evident in contemporary Iranian families. However, the trajectory of family transformation in Iran diverges from that of families in the West and globally in two key areas: (a) cohabitation and (b) same-sex family structures.

In Iran, most marriages no longer adhere to traditional patterns based on familial or communal considerations. Instead, they are increasingly based on individual love and personal choice. This shift aligns with theories proposed by scholars, such as Beck, Giddens, Castells, Chill, and Papino, who emphasize the growth of individualism as a consequence of modernization. Individualism accounts for many structural changes in Iranian families, including the rise in single living, increased divorce rates, higher average ages at marriage, and declining fertility rates.

The overall findings of this study suggested that changes in socioeconomic indicators related to women had significantly contributed to these transformations. Despite the dominance of a religious government and the pervasive influence of religion on family institutions in Iran, divorce rates and marriage ages have continued to rise, while fertility rates have declined in recent years. Predictions indicated that the trajectory of structural changes in Iranian families would increasingly align with global family transformation trends as a result of globalization, a conclusion that was supported by other domestic studies.

Keywords: Iranian Family Transformation, Declining Family Size, Nuclear Family, Extended Family, Declining Marriage Rates, Increasing Divorce Rates.

پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی
سال سیزدهم، شماره پیاپی (۴۷)، شماره چهارم، ۱۴۰۳، ص ۱۱۷-۱۴۲
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۶

مقاله پژوهشی

تحلیل جامعه‌شناختی روند تحولات ساختاری خانواده ایرانی در پنج دهه گذشته (۱۳۹۵-۱۳۴۵) و پیش‌بینی روند تحولات آینده

محمد تقی سبزه‌ای^{id}، استادیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اقتصادی و اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا،

همدان، ایران

m.sabzehei@basu.ac.ir

میلاد بگی، استادیار جمعیت‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اقتصادی و اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

m.bagi@basu.ac.ir

محمد مبارکی، استادیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اقتصادی و اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

m.mobarajki@basu.ac.ir

جواد افشارکهن، دانشیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اقتصادی و اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان،

ایران

j.afsharkohan@basu.ac.ir

چکیده

اهداف این مقاله تحلیل جامعه‌شناختی تغییرات خانوادگی در ایران در پنج دهه گذشته (۱۳۴۵-۱۳۹۵) و پیش‌بینی روند تحولات آن در آینده است. چارچوب نظری مقاله بر نظریه‌های جامعه‌شناسی خانواده استوار و بر پاسخ به چند سؤال اساسی، ساختار خانواده ایرانی در پنج دهه گذشته از چه ابعادی تحول یافته‌اند؟ تحولات ساختار خانواده در ایران را چگونه می‌توان تبیین کرد؟ و ساختارهای خانواده ایرانی چه تغییراتی در آینده خواهند کرد؟ متمرکز است. روش تحقیق در مطالعه حاضر ترکیبی از روش اسنادی، روندپژوهی یا رویکرد طولی (شبه پانلی) و تحلیل ثانویه داده‌های مختلف است. برای بخش‌های مقدمه، چارچوب نظری و بخشی از یافته‌های تحقیق از منابع کتابخانه‌ای استفاده شده است. روندپژوهی مبتنی بر تحلیل ثانویه داده‌های سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ایران در سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۴۵، آمارهای مرکز آمار ایران، سازمان ثبت و احوال، صندوق جمعیت سازمان ملل متحد و سایر مراکز علمی و تحقیقاتی معتبر است. پیش‌بینی تحولات آینده خانواده با استفاده از روش‌های تکنیکی پیش‌بینی و آینده‌پژوهی سازمان‌های ملی و بین‌المللی معتبر داخلی و خارجی انجام شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که تحولات بسیار مهمی در ابعاد مختلف خانواده رخ داده است؛ ازجمله: «کاهش نرخ فرزندآوری»، «کاهش خانواده گسترده»، «افزایش در سهم سایر انواع خانواده»، «افزایش سن ازدواج»، «کاهش میزان ازدواج» و «افزایش میزان طلاق». دلایل این تغییرات به روندهای توسعه ایران در ابعاد شهرنشینی، رشد سواد ازجمله سواد و اشتغال زنان در ۵۰ سال گذشته برمی‌گردد. پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهد در آینده در ایران خانواده گسترده کماکان کاهش می‌یابد، انواع خانواده‌های جدید تقویت می‌شوند؛ اما شکل غالب خانواده، «خانواده هسته‌ای» با فرزند یا بدون فرزند خواهد بود، جمعیت ایران سالمندتر می‌شود، نرخ باروری کماکان پایین‌تر از سطح جایگزینی باقی خواهد ماند، سن ازدواج افزایش خواهد یافت و میزان ازدواج کمتر و میزان طلاق بیشتر خواهد شد.

واژه‌های کلیدی: تغییر خانواده ایرانی، کاهش بُعد خانواده، خانواده هسته‌ای، خانواده گسترده، کاهش ازدواج، افزایش طلاق

* نویسنده مسئول

سبزه‌ای، محمد تقی؛ بگی، میلاد؛ مبارکی، محمد و افشارکهن، جواد. (۱۴۰۳). تحلیل جامعه‌شناختی روند تحولات ساختاری خانواده ایرانی در پنج دهه گذشته (۱۳۹۵-۱۳۴۵) و پیش‌بینی روند تحولات آینده. پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی، ۱۳(۴)، ۱۱۷-۱۴۲. <https://doi.org/10.22108/srsp.2025.142322.2019>

3041-8623/ © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<https://doi.org/10.22108/srsp.2025.142322.2019>

مقدمه و بیان مسئله

به نظر صاحب‌نظران اجتماعی، خانواده یکی از نهادهای اجتماعی است که متأثر از مدرنیزاسیون در چند دهه گذشته دچار تحولات ساختاری شده است؛ ازجمله این تغییرات از بین رفتن خانواده گسترده و به دنبال آن فروپاشی پدرسالاری است که با سازوکارهای زیر تحقق یافته‌اند: افزایش طلاق، شکل‌گیری خانوارهای تک‌نفره، به تأخیرانداختن ازدواج، شکل‌گیری خانواده هم‌بالینی، کاهش تولید مثل (کاستلز، ۱۳۸۹: ۱۸۰)؛ برای مثال، میزان‌های باروری در اروپا به طور بی‌سابقه‌ای کاهش یافته و این پدیده در حال تعمیم به سایر مناطق جهان است. در کشورهایی نظیر اسپانیا و ایتالیا تعداد فرزندان خانواده به طور متوسط به ۱/۲ کاهش یافته است. این کاهش در سایر مناطق جهان همچون آسیای شرقی نیز دیده می‌شود؛ به‌صورتی‌که در کره جنوبی رقم ۰/۹۸ فرزند در سال ۲۰۱۸ ثبت شده است (Sobotka et al., 2019: 15).

تحول دیگر، سالخوردگی جمعیت است. بر مبنای گزارش سازمان ملل نسبت جمعیت سالنمدان ۶۵ سال و ۶۰ سال به بالاتر در جهان که در سال ۱۹۵۰ به ترتیب ۵ و ۸ درصد بود، در سال ۲۰۲۱ به ۱۰ و ۱۴ درصد رسید و پیش‌بینی شده است این نسبت‌ها برای کشورهای شمال آفریقا و غرب آسیا تا سال ۲۰۵۰ بیش از ۲ برابر افزایش یابد (زنجری و دیگران، ۱۴۰۳: ۲۶۲). همچنین براساس تخمینی، در اروپا سهم افراد مسن ۴۲ درصد و خیلی مسن ۵۶ درصد جمعیت اروپا را در سال ۲۰۱۸ تشکیل خواهد داد. اکنون حتی در کشورهای کمتر توسعه‌یافته در ۵۰ سال گذشته، میزان باروری کل تا ۶۰ درصد کاهش یافته و از ۶,۲ کودک برای هر زن در دهه ۱۹۵۰ به ۲,۵ کودک برای هر زن در سال ۲۰۱۷ رسیده است (United Nations, 2017).

از دیگر تحولات ساختاری خانواده تغییر الگوی سستی ازدواج، فرزندآوری و روابط جنسی و شکل‌گیری انواع جدیدی از خانواده‌هاست. یافته‌های آماری مبین افزایش سن ازدواج در کشورهای عضو اتحادیه اروپاست. میانگین سن ازدواج در کشورهای اسکاندیناوی (سوئد، دانمارک، نروژ، فنلاند) که در ۱۹۷۵ حدود ۲۵ سال بود، در سال ۲۰۲۰ به

حدود ۲۸ تا ۳۰ سال افزایش پیدا کرده است (United Nations, 2022). درحالی‌که در دهه ۱۹۶۰ در همه کشورهای زندگی هم‌باشی بسیار کم بود، امروزه در سراسر اروپا و آمریکا به‌خصوص در میان نسل‌های جوان‌تر در حال افزایش است (Ermisch, 2005; Mills, 2000; Thornthorn et al., 2007; Kiernan, 2002; Kiernan, 2004; Bramlett & Mosher, 2000; Thomson & Collea, 1992; Hasky, 2001). ۱۹۷۰ نزدیک به ۴۰۰ هزار زوج به صورت هم‌باشی زندگی می‌کردند که به ۱/۵ میلیون نفر، در اواخر دهه ۱۹۸۰ و به بیش از ۷ میلیون نفر در سال ۲۰۱۰ افزایش یافته است (Copen et al., 2013; Goodwin et al., 2008; Kennedy & Bumpass, 2010). به نظر می‌رسد بخشی از تغییرات مزبور کم‌وبیش در ساختارهای خانواده ایرانی هم رخ داده یا درحال رخ‌دادن است؛ ازجمله ویژگی‌های خانواده موسوم به «مدرن» در ایران در حال ظهور است. چند خصلت اساسی خانواده مدرن را می‌توان زندگی در شهرها، جدایی بین ارزش‌های دینی و ارزش‌های اجتماعی، جدایی رابطه بین ازدواج و ارضای میل جنسی و کاهش بُعد خانواده دانست. در خانواده مدرن فرزندان دیگر نیروی کار لازم برای تولید خانوادگی نیستند، بلکه بیش از پیش نوعی بار اقتصادی هستند؛ عشق در انتخاب همسر به عاملی مهم مبدل می‌شود؛ محیط خانوادگی و محیط دموکراتیک، گفت‌وگو میان همسران و میان پدران، مادران و فرزندان را برتر از روابط استبدادی می‌شمارد؛ خانواده به لحاظ جغرافیایی از خویشاوندان جدا شده و نه به سوی جمع، بلکه به سوی داخل خانه روی آورده است. برابری طلبی و رهایی زنان، مکمل بودن نقش‌های زنان و مردان و پناهگاه عاطفی در برابر رقابت دنیای کار از ویژگی‌های دیگر خانواده مدرن است (بهنام، ۱۳۸۳: ۶۲-۶۳). از ویژگی‌های دیگر خانواده ایرانی تضعیف پدرسالاری است. در گذشته خانواده ایرانی با اقتدار مرد در خانواده تعریف می‌شد؛ اما امروزه باید از خانواده پدرسالار محدود سخن گفت. آمارها نشان می‌دهد در بیش از نیمی از خانواده‌ها (۶۱٪) پدران تصمیم‌گیرنده و در مقابل ۳۲٪ مادر و ۷٪ سایر افراد درون خانواده تصمیم‌گیرنده هستند (آزادارمکی، ۱۳۹۷: ۷۰). نتایج یافته‌های گزارش‌های وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۹۵) در برنامه سوم

مطالعه ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان نشان می‌دهد که فقط یک‌سوم از تصمیم‌های مهم درون خانواده (۳۱٪) از سوی مردان گرفته می‌شود.

از نظر بُعد خانوار، خانواده ایرانی از گسترده به هسته‌ای مبدل می‌شود؛ زیرا از سویی رشد جمعیت به دلیل فرزندآوری روزبه‌روز کاهش می‌یابد. متوسط رشد سالانه جمعیت کشور ۳/۹۱ در سال ۱۳۶۵ بوده است؛ اما از این دهه به بعد میزان رشد سالانه جمعیت روند کاهشی داشته است؛ به‌صورتی‌که براساس آخرین سرشماری در سال ۱۴۰۰ این رقم به ۰/۷ کاهش یافته است (سالنامه آماری کشور، ۱۴۰۰) و از سوی دیگر نگرش‌ها به فرزندآوری در چند دهه اخیر تغییر پیدا کرده است. درصد درخور توجهی (۱۳/۲) از مردم معتقدند خوشبختی فرزند در گرو خانواده نیست و فرزند می‌تواند خارج از خانواده زندگی کند. برخلاف گذشته امروز تعداد ایدئال فرزند برای خانواده‌ها ۲ فرزند و کمتر است. کاهش فرزندآوری یکی از دلایل عمده و اساسی سالمندی جمعیت در ایران است. در ۵۰ سال گذشته نسبت سالمندی جمعیت در ایران در سطح پایین‌تری از متوسط جهانی قرار داشته است. این نسبت که هم‌سطح کشورهای منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا بوده است، از دهه ۲۰۱۰ به بعد از کشورهای منطقه پیشی گرفته است و از دهه ۲۰۴۰ نیز از متوسط جهانی پیشی خواهد گرفت؛ به عبارت دیگر، سال‌خوردگی جمعیت ایران از دهه ۱۴۲۰ ه.ش (۲۰۴۰م) به بعد به وقوع خواهد پیوست (زنجری و دیگران، ۱۴۰۳: ۲۶۲).

مطالعات و گزارش‌های مختلف درخصوص روند میزان طلاق در ایران نشان می‌دهد که به‌طور کلی طلاق در ایران روند افزایشی دارد. براساس آمارهای ارائه‌شده از سوی سازمان ثبت احوال کشور (۱۳۹۹) و سالنامه آماری کشور (۱۴۰۰) تعداد واقعه طلاق در ایران از ۱۵۲۵۳ مورد در سال ۱۳۵۷ به ۲۰۱۶۶۳ مورد در سال ۱۴۰۰ رسیده است. به بیانی، تعداد واقعه طلاق در ایران در دوره مدنظر بیش از ۱۳ برابر شده است. گزارش‌های رسمی سازمان ثبت احوال (۱۳۹۰) حاکی از آن است که از ۱۴۲۸۴۱ مورد طلاقی که در سال ۱۳۸۸ در کل کشور اتفاق افتاده است، میزان دوام ازدواج منجر به

طلاق در ۱۳/۲ درصد از آنها کمتر از ۱ سال، در ۲۵/۲ درصد از آنها بین ۴ الی ۱۰ سال و در ۱۳/۵ درصد از آنها ۱۵ سال و بیشتر بوده است؛ در همین راستا، از ۲۰۱۶۶۳ مورد طلاقی که در سال ۱۴۰۰ در کل کشور اتفاق افتاده است، میزان دوام ازدواج منجر به طلاق در ۶/۶ درصد از آنها، کمتر از ۱ سال، در ۲۳/۱ درصد از آنها، بین ۵ الی ۹ سال و در ۲۶/۳ درصد از آنها ۱۵ سال و بیشتر بوده است (سالنامه آماری کشور، ۱۴۰۰).

یکی دیگر از تحولات خانواده ایرانی پیدایش خانواده سفید است که چالشی بنیادین برای خانواده سنتی است. امروزه بسیاری از متخصصان حوزه مطالعات خانواده به شکل‌گیری گونه‌های مختلف خانواده اشاره می‌کنند؛ همچون خانواده سفید، ازدواج سفید و هم‌باشی یا هم‌خانگی که نوعی زیست مشترک بدون ازدواج است. هرچند به دلیل قانونی‌نبودن این نوع زندگی مشترک آمار دقیقی در این باره وجود ندارد؛ اما این پدیده در کلان‌شهرهایی همچون تهران در حال رشد است (آزاد ارمکی، ۱۳۹۷: ۶۲-۸۵). در مطالعه‌ای که محسنی (۱۳۷۹) از نگرش دختران به دوستی‌ها و روابط قبل از ازدواج داشته است، ۶۸٪ دختران موافق این امر بوده‌اند. در پیمایش ملی سال ۱۳۸۰ در پاسخ به این سؤال که به نظر شما روابط نامشروع تا چه حد در جامعه جدی و مهم است، تقریباً ۶۵٪ از جامعه نمونه، آن را زیاد و خیلی زیاد دانسته‌اند. براساس یافته‌های پژوهش مزبور از گروه سنی ۱۵-۲۹، ۶۵/۸ درصد معتقد به شیوع زیاد روابط نامشروع در جامعه بوده‌اند (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰: ۷۹). از تغییرات دیگر در خانواده ایرانی افزایش میانگین سن در اولین ازدواج است. براساس آخرین سرشماری میانگین سن در اولین ازدواج در کشور برای مردان ۲۷/۵ و برای زنان ۲۳/۳ در سال ۱۴۰۰ بوده است. همچنین خانواده ایرانی رو به سالمندی می‌رود. میانه سنی از ۲۴/۴ در سال ۱۳۸۵ به ۳۰ سال در ۱۴۰۰ افزایش یافته است و میانگین سنی از ۲۸/۲ در سال ۱۳۸۵ به ۳۲/۴ در سال ۱۴۰۰ افزایش یافته است (سالنامه آماری کشور، ۱۴۰۰).

این داده‌ها و بسیاری از داده‌های دیگر که در ادامه مقاله تحلیل خواهند شد، حاکی از ظهور تغییرات ساختاری در نهاد خانواده ایرانی است که مطالعه ابعاد این تغییرات به شناخت

جامعه ایرانی در کلیت آن کمک بسیاری می‌کند؛ زیرا تحول در خانواده منشأ بسیاری از تحولات اجتماعی و فرهنگی در ساخت جامعه شناخته می‌شود.

در این راستا این مقاله در صدد پاسخ‌گویی به چند سؤال اساسی در باره تحولات ساختار خانواده ایرانی است:

- ساختار خانواده ایرانی در پنج دهه گذشته از چه ابعادی تحول یافته‌اند؟
- تحولات ساختار خانواده در ایران را چگونه می‌توان تبیین کرد؟
- ساختارهای خانواده ایرانی چه تغییراتی در آینده خواهند کرد؟

پیشینه پژوهش

درباره خانواده در ایران تحقیقات بسیاری وجود دارد که این پیشینه متمرکز بر مرور تعدادی از پژوهش‌های داخلی و خارجی است که فقط به بحث تغییر و تحولات خانواده اختصاص دارند.

سرای (۱۳۸۵) در پژوهشی نظری با عنوان «تداوم و تغییر خانواده در جریان گذار جمعیتی ایران» برخی تغییرات ساختی در خانواده ایرانی را بررسی و تحلیل می‌کند؛ ازجمله تغییر خانواده از گسترده به سوی هسته‌ای، تغییر همسرگزینی انتخابی به سوی اختیاری و مطابق با میل زوجین، کم‌دوام شدن پایداری ازدواج‌ها و کاهش میل به فرزندآوری. به نظر سرایی تغییر خانواده هم از عوامل درونی و هم از عوامل بیرونی مثل جهانی‌شدن و مدرنیته تأثیر پذیرفته است. عباسی شوازی و همکاران (۲۰۰۹) در تحقیقی با عنوان «تغییرات خانواده در ایران، با تأکید بر نقش مذهب، دولت و انقلاب در این تحولات» برخی تغییرات در خانواده ایرانی را تحلیل می‌کنند. براساس این پژوهش افزایش سن ازدواج، کاهش مولید، افزایش میزان طلاق و تغییر نگرش‌های جنسیتی و نگرش به تعداد فرزندان در سال‌های بعد از انقلاب از عمده‌ترین تحولات درون خانواده‌های ایرانی بوده است. محققین معتقدند، نقش اقتدار مذهبی در تغییرات محدود بوده است، اما دولت می‌تواند نقش اساسی ایفا کند.

میرمحمدرضایی و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «جهانی‌شدن و تحولات جمعیتی خانواده ایرانی» به این نتایج رسیده‌اند که به‌رغم مقاومت فرهنگ‌های محلی و خانواده‌های ایرانی در برابر برخی تغییرات حاصل از جهانی‌شدن، خانواده ایرانی در ابعاد جمعیتی تحولات بسیاری را تجربه کرده است. عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۹) در مطالعه‌ای با عنوان «تحولات نهاد خانواده در فرایند نوسازی و تأثیر آن بر سیاست‌گذاری ایران در حوزه خانواده» با استفاده از روش کیفی از نوع نظریه داده‌بنیاد نشان می‌دهند که نوسازی باعث تغییر در الگوهای خانواده، قواعد ازدواج و الگوهای همسرگزینی، عملکردهای خانوادگی، نگرش‌ها و الگوهای فرزندآوری، متوازن‌شدن قدرت در خانواده، تغییر در الگوهای اوقات فراغت و تغییر در نگرش‌ها و الگوهای طلاق شده است. کاظمی‌پور (۱۴۰۱) در مطالعه‌ای با عنوان «تحولات خانواده در ایران معاصر با تأکید بر ازدواج و طلاق» با استفاده از روش اسنادی و تحلیل ثانوی داده‌ها نشان می‌دهد که طی چهار دهه اخیر، سهم خانواده‌های گسترده و میزان خالص ازدواج کاهش یافته و میانگین سن ازدواج و میزان طلاق افزایش داشته است و نیز معیارها و شیوه‌های همسرگزینی و نگرش به طلاق از ابعاد سنتی به مدرن تغییر پیدا کرده است.

در خارج از ایران در حوزه تحولات خانواده، مطالعات زیادی انجام شده است که در زیر به برخی از آنها اشاره می‌شود: یو و همکاران^۱ (۲۰۲۱) در مطالعه‌ای با عنوان «روندهای اخیر در خانواده چینی: برآوردهای ملی از ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۰ بر مبنای داده‌های جمعیت شناختی»، انواع شاخص‌های رفتارهای زناشویی و باروری در چین را بررسی و تحلیل کرده‌اند؛ ازجمله: نرخ مجردی، سن ازدواج اول، نرخ زندگی مشترک، میزان طلاق و نرخ تولد غیرازدواجی. نتایج نشان می‌دهد میزان سن اولین ازدواج و میزان زندگی مشترک قبل از ازدواج در چین رو به افزایش است. باوجود باروری کمتر از جایگزینی، بی‌فرزندگی در بین زوج‌های متأهل چینی نادر است. جایاکودی و دیگران^۲ (۲۰۰۸) در پژوهشی با عنوان

^۱ Yu

^۲ Jayakady

«تحول بین‌المللی خانواده» متغیرهایی همچون مذهب، رسانه‌های ارتباطی و شهرنشینی را بر تحولات درون خانواده مطالعه کرده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که آموزش مؤثرترین متغیر تأثیرگذار بر پذیرش الگوی خانواده غربی به مثابه شکل مطلوب خانواده شناخته می‌شود. همچنین متغیرهای شهرنشینی، رسانه‌ها و مذهب به عنوان عوامل اثرگذار بر تحولات خانواده در غرب نقش داشته است. گب^۱ (2008) در پژوهشی با عنوان «روابط نزدیک درون خانواده‌ها» عوامل مخدوش‌کننده یا صمیمیت‌بخش را در روابط درون خانواده‌ها بررسی کرده است و مدرن شدن جامعه را سبب سلب صمیمیت در بین خانواده‌ها دانسته است. براساس نتایج این تحقیق تحولات خانواده در دنیای مدرن آرامش را برای فرزندان و اعضای درون خانواده به بار نیاورده است. باسین^۲ (2016) در پژوهشی با عنوان «تحولات ساختار خانواده در دوران مدرن» به این نتایج رسیده است که مهاجرت از روستا به شهر به ازهم‌پاشیدگی واحدهای بزرگ خانواده و هسته‌ای شدن خانواده‌ها دامن زده است. خانواده در کشور هند معنای اصلی خود را حفظ کرده است؛ اما نه در نوع گسترده و صمیمی قبلی، بلکه در نوع هسته‌ای و محدودتر. سایر نتایج این پژوهش حاکی از آن است که تفاوت معناداری میان ارزش‌های فرزندان و والدین وجود دارد. دیدگاه خانواده هسته‌ای برای تربیت فرزندان در هند متفاوت از دیدگاه خانواده‌های گسترده سنتی است.

چارچوب نظری

درباره تعییرات خانواده در جهان بحث‌های نظری بسیاری ازسوی جامعه‌شناسان و جمعیت‌شناسان مطرح شده است که بیشتر آنها براساس تجربه کشورهای توسعه‌یافته است؛ اما برای تحلیل تحولات ساختاری خانواده در سایر مناطق جهان و ازجمله تحولات خانواده در ایران کاربرد دارند. تالکوت پارسونز^۳ یکی از نظریه‌پردازان کلاسیک خانواده است. به نظر پارسونز خانواده گسترده مناسب جامعه سنتی

(کشاورزی) است و با تغییر شیوه تولید از کشاورزی به صنعتی خانواده گسترده کارکردهایش را از دست می‌دهد و به خانواده هسته‌ای تغییر شکل می‌دهد. به نظر پارسونز، بهترین شکل مناسب خانواده برای جامعه صنعتی خانواده هسته‌ای با فرزندان کم است که در آن شوهر بیرون از خانه و زن در خانه کار می‌کند. به نظر پارسونز تفکیک جنسیتی وظایف در خانواده باعث استحکام آن می‌شود. براساس آن وظایف اصلی مرد، کار بیرون از خانه و کسب درآمد و عمده‌ترین وظایف زن، خانه‌داری و بچه‌داری هستند (Parsons, 1995: 45). پارسونز با کاربرد مفهوم فردگرایی نهادینه‌شده، فردگرایی را ویژگی ذاتی جامعه مدرن توصیف می‌کند و بر همین اساس نیز ظهور خانواده هسته‌ای در جامعه مدرن را توضیح می‌دهد. به نظر او با ظهور اقتصاد صنعتی، خانواده گسترده کارکرد اقتصادی‌اش را از دست می‌دهد و کار از خانه به کارخانه منتقل می‌شود.

یکی دیگر از نظریه‌پردازان کلاسیک خانواده ویلیام گود^۴ است. گود (1963) در کتاب *تغییرات جهانی در انگاره‌های طلاق* معتقد است با وقوع صنعتی‌شدن، نوعی از اقتصاد ظهور خواهد کرد که در آن روابط خانوادگی به شدت تغییر می‌کند. در این اقتصاد، خانواده هسته‌ای ظهور می‌کند که در آن، تعهدات به خویشاوندان گسترده کاهش می‌یابد و بر پیشرفت‌های فردی و روابط زن و شوهری تأکید می‌شود (Goode, 1963: 372).

دیوید چیل^۵ با اشاره به برخی از تحولات ساختاری خانواده در دوران معاصر معتقد است که در دنیای امروز خانواده‌های تک‌والدی به سرعت در حال گسترش‌اند و زندگی هم‌بالینی از صورتی محدود به شکلی آشنا تبدیل شده است و اشکال جدیدی از خانواده شکل گرفته‌اند. سال‌خوردگی جمعیت در کنار کاهش میزان باروری جایگزینی طبیعی جمعیت را با مشکل مواجه کرده و دولت‌ها را به دخالت در خصوصی‌ترین امور خانواده وادار کرده است (چیل، ۱۳۸۴: ۲۱-۲۴). به نظر چیل از میان تغییراتی که در خانواده‌ها در سراسر

⁴ William Goode

⁵ David Cheal

¹ Gabb

² Bhasin

³ Talcott Parsons

جهان روی داده است و می‌دهد، روند فردگرایی غالب است. افراد با جداشدن از خانواده و کسب خودمختاری و استقلال بیشتر، به تصمیم‌گیری‌های روشنی درباره روابط خانوادگی دست می‌یابند. امروزه ازدواج به امری داوطلبانه تبدیل شده است و مردم معمولاً براساس میل خود ازدواج می‌کنند و تا زمانی که خواهان ادامه زندگی‌شان باشند، به زندگی مشترک ادامه می‌دهند، نه اینکه بدان مجبور باشند. زوج‌ها همانند گذشته به دلیل فرزندان و سایر مصلحت‌های خانوادگی متأهل نمی‌مانند، بلکه بیشتر در جستجوی منافع و لذت‌های شخصی‌شان و بهره‌مندی از فرصت‌های بهتر، زندگی با هم را ادامه می‌دهند. دوران مدرن به زنان آزادی اقتصادی بیشتری بخشیده، اما وظایف خانگی آنها را کاهش نداده است. اشتغال زنان باعث تغییراتی در هرم قدرت خانواده، کاهش تعداد فرزندان، تقویت سازمان‌های تربیتی همچون مهد کودک و تغییر الگوهای مصرف خانگی شده است (چیل، ۱۳۸۴: ۱۵).

به باور آنتونی گیدنز^۱، خانواده در غرب دستخوش ۴ دگرگونی اصلی شده است: اول، خانواده همانند گذشته دیگر واحدی اقتصادی نیست، بلکه مجموعه‌ای از پیوندهاست که بیشتر براساس ارتباط عاطفی شکل می‌گیرد؛ دگرگونی بزرگ دوم، تغییر نقش ثابت زن و مرد است. در یک نسل پیش پیوند زن و مرد مخصوصاً در ازدواج سنتی عمدتاً براساس نقش‌های ثابت بود، اما در حال حاضر نقش زن و مرد دیگر ثابت نیست؛ هم‌اکنون در انگلستان جمعیت زنان شاغل از مردان شاغل پیشی گرفته است که واقعاً دگرگونی عظیمی است. این تغییر به این معناست که در زندگی خانوادگی، در ازدواج، در دیگر انواع پیوندها میان دو جنس و البته در رابطه میان دو هم‌جنس، اینکه شما چه می‌کنید و چگونه رفتار می‌کنید، بیشتر به توافق و گفت‌وگو بستگی دارد. دیگر زن بودن و مرد بودن از نظر وظایف و هویت‌هایی که ایجاب می‌کند، معنای مشخص و روشنی ندارد؛ سومین دگرگونی بزرگ، تغییر موازنه قدرت بین زنان و مردان است. جوامع غربی از نظر روابط میان دو جنس هر روز مساوات‌طلبانه‌تر می‌شوند؛

چهارمین دگرگونی بزرگ دموکراسی عاطفی است که به معنی شکل‌گیری نوعی خانواده است که بر اصول دموکراسی اجتماعی در حوزه روابط خانوادگی استوار است؛ یعنی خانواده آینده بیشتر براساس تساوی اعضا، اعتماد به هم و عدم خشونت مبتنی خواهد بود (گیدنز، ۱۳۸۴: ۱۲۰-۳۰).

به نظر آلریش بک^۲ خانواده در غرب دستخوش تحولات اساسی شده است. خانواده در حال رهایی از قیدوبندهای جنسیت و ویژگی‌ها و مفروضات شبه‌فئودالی آن است که این موضوع به فردی‌شدن روابط میان دو جنس منجر می‌شود. بک می‌گوید: «من منم، و سپس من زن هستم. من منم و سپس من مرد هستم» (بک، ۱۳۹۷: ۱۹۹-۲۰۵). از نظر بک، از بین رفتن تفکیک‌های خاص جنسیتی به یک میزان باعث ازهم‌پاشیدگی اخلاق خانوادگی، تقدیر جنسیتی، ممنوعیت‌های ازدواج، روابط پدرمادری و گرایش جنسی می‌شود. به نظر بک، در آینده خانواده هسته‌ای تنها الگوی زندگی خانوادگی نخواهد بود، بلکه طیف وسیعی از اشکال خانوادگی و غیرخانوادگی همزیستی پدید می‌آید. بک مجردی را به مثابه تحولی اساسی در آینده خانواده غربی پیش‌بینی می‌کند و آن را به روند روبه‌رشد برابری زن و مرد ربط می‌دهد. از نظر بک اگر برابری به معنای ایجاد جامعه بازار کار برای هر کس تعییر، تفسیر و عملیاتی شود، آن‌گاه جامعه کاملاً متحرکی متشکل از مجردها شکل می‌گیرد؛ بنابراین، «مجردی» شکل انحرافی زندگی در مدرنیته نیست، بلکه الگوی ازلی جامعه کاملاً پیشرفته مبتنی بر بازار کار است (بک، ۱۳۹۷: ۲۲۷-۲۳۳).

اولریش بک و الیزابت بک-گرنسهایم^۳ در آشوبگاه طبیعی عشق (۱۹۹۵) ماهیت بی‌ثبات ازدواج‌ها و الگوهای خانوادگی را در مدرنیته متأخر بررسی می‌کنند. به نظر آنها سنت‌ها و قواعدی که در مدرنیته اول بر روابط ازدواج حاکم بود، در مدرنیته دوم دیگر کاربردی ندارد. در این دوره، ازدواج‌ها به صورت داوطلبانه و نه برای مقاصد اقتصادی یا فشار خانواده انجام می‌گیرند که هم آزادی و هم قیدوبندهای تازه‌ای با خود به همراه می‌آورند. آنها دوره متأخر را آکنده از

² Olrich Beck

³ Elizabet Gernsheim

¹ Antony Giddens

شواهد بحران در خانواده سستی پدرسالار است. در خانواده‌های کوچک‌شده با توجه به افزایش امید به زندگی و بالارفتن تعداد سالمندان، مشکلات نگهداری از آنها دوچندان می‌شود (کاستلز، ۱۳۸۹: ۷۵-۲۶۸).

از دیدگاه پاپینو^۲ ایده پیشرفت که در نیمه دوم قرن ۲۰ در دوره مدرنیته متأخر رواج یافته است، شرایط فردگرایی افسار گسیخته را فراهم آورده است که متأثر از آن افراد به فکر به حداکثر رساندن لذت‌های فردی و شخصی هستند و چنانچه این روند تغییر نیابد به افول خانواده منجر خواهد شد و سرانجام فروپاشی اجتماعی را به همراه خواهد آورد. از نظر پاپینو پنج نشانه افول خانواده در دنیای معاصر عبارت‌اند از: اول، نهادزدایی از ازدواج؛ دوم، کاهش کارکردهای خانواده در زمینه پرورش فرزندان و اجتماعی کردن آنها؛ سوم، تنظیم و کنترل روابط جنسی؛ چهارم، کاهش اقتدار خانواده در مقایسه با نهادهایی چون دولت و پنجم، کوچک‌شدن حجم و ابعاد خانواده (Popenoe, 1988: 329-330).

در بخش پیشینه و چارچوب نظری مؤلفه‌های بسیاری از تغییرات ساختاری خانواده در جهان ازسوی صاحب‌نظران جامعه‌شناسی شناسایی و مطرح شدند که این شاخص‌ها را شامل می‌شوند: کاهش خانواده گسترده، کاهش فرزندآوری، تغییر الگوی ازدواج، پیدایش اشکال جدیدی از خانواده، مجردزیستی، افزایش سن ازدواج، کاهش میزان ازدواج، افزایش میزان طلاق، سال‌خوردگی جمعیت. در چارچوب بحث نظری بالا و براساس آمارها و داده‌های موجود درباره خانواده در ایران به نظر می‌رسد بسیاری از ابعاد تغییر و تحولات خانواده در جهان، در ایران نیز رخ داده یا در حال وقوع است و می‌توان آنها را معرفی و شناسایی و تحلیل جامعه‌شناختی کرد.

روش تحقیق

روش تحقیق در مطالعه حاضر ترکیبی از روش اسنادی (از نوع کتابخانه‌ای)، روندپژوهی یا رویکرد طولی (شبه پانلی) و تحلیل ثانویه داده‌های مختلف است. به این صورت که برای

روابط متضاد بین منافع زن و شوهر می‌دانند، به‌ویژه وقتی هر دو بخواهند کار کنند. پیش‌ازاین زنان بیشتر به‌صورت پاره‌وقت بیرون از خانه کار می‌کردند تا وقت بیشتری را به پرورش کودکان اختصاص دهند؛ اما اکنون هیچ الگوی ثابتی بر روابط زن و شوهر حاکم نیست و مسائل مربوط به عشق، رابطه جنسی، وضعیت کودکان، ازدواج و وظایف خانه‌داری دائماً موضوعاتی برای بحث و گفت‌وگو بین زوج‌ها هستند (Beck & Beck-grensheim, 1995).

به نظر امانوئل کاستلز^۱ بحران پدرسالاری را که از دهه ۱۹۷۰ در آمریکا شروع شده است، سرنوشت احتمالی تمام خانواده‌های جهان است. به نظر کاستلز خانواده معاصر در معرض چندین تحول قرار گرفته است: اولین و مهم‌ترین آن بحران یا تضعیف نظام پدرسالاری است که به تنوع همه‌جانبه خانواده و تغییر نظام قدرت در آن منجر می‌شود. به نظر کاستلز خانواده در حال از بین رفتن نیست، بلکه اشکال جدیدی از زندگی خانوادگی ظهور پیدا می‌کنند؛ نظیر خانواده‌های نوترکیب، خانواده‌های هم‌جنس‌خواه، خانوارهای غیرخانوادگی که در آنها درباره نقش‌ها، قواعد و مسئولیت‌ها باید گفت‌وگو شود؛ دوم، تغییر روابط متقابل میان زن و مرد است؛ سوم، تغییر روابط والدین و فرزندان است که به کاهش اقتدار والدین منجر می‌شود. به نظر کاستلز خودمختاری فرزندان جای اقتدار سستی پدران را می‌گیرد؛ چهارم، اشتغال زنان بیرون از خانه است و پنجم، جدایی خانواده از شبکه‌های خویشاوندی و در نتیجه افزایش احساس تنهایی در اعضای خانواده است. همه این تحولات به‌شدت متأثر از عواملی صورت می‌گیرد؛ همچون صنعتی‌شدن جوامع، تحرک اجتماعی و مکانی و ظهور ازدواج‌های برون‌گروهی و تقسیم کار. به عقیده کاستلز به تأخیر انداختن ازدواج، تشکیل خانواده و رواج زندگی مشترک بدون ازدواج نشانه دیگری است که هم به لحاظ نهادی و هم به لحاظ روان‌شناسی اقتدار خانواده پدرسالار را تضعیف می‌کند. افزایش خودمختاری زنان در رفتار منجر به تولید مثل خارج از چارچوب ازدواج‌ها و ساختار سستی می‌شود و محدودشدن تعداد فرزندان از

² Popenoe David

¹ Manuel Castells

مختلف ایران به‌رغم تنوع فرهنگی و قومی است (عباسی شوازی و همکاران، ۲۰۰۹؛ عباسی شوازی و حسینی چاوشی، ۱۳۹۲).

برای کاهش باروری می‌توان چند عامل مهم را معرفی کرد که در ادامه تحلیل می‌شوند.

نرخ مشارکت زنان در اقتصاد: همان‌طور که نتایج طرح آمارگیری وضعیت اشتغال و بیکاری خانوارها در ایران (جدول ۲) نشان می‌دهد که نرخ مشارکت زنان در اقتصاد ایران از ۱۲/۵ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۸ درصد در سال ۱۳۶۵ کاهش یافته است؛ اما از این سال به بعد با نوساناتی به تدریج رو به افزایش بوده است، به‌صورتی که از ۸ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۱۵/۹ درصد در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است.

یافته‌ها نشان می‌دهد که نرخ اشتغال زنان از ۱۲/۵ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۸ درصد در سال ۱۳۶۵ کاهش یافته است. در همین سال میزان باروری کل (جدول ۱) نیز اندکی کاهش یافته است (از ۷/۷ فرزند در سال ۱۳۴۵ به ۶/۲ فرزند در سال ۱۳۶۵) که هیچ رابطه‌ای را بین اشتغال زنان و نرخ باروری نشان نمی‌دهد؛ اما در سه دهه بعدی تا اندازه‌ای رابطه بین این دو محسوس است، به‌صورتی که نرخ اشتغال از ۸ درصد در سال ۶۵ به ۱۵/۹ درصد در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است؛ یعنی در طی ۳ دهه ۲ برابر شده است. در همین سال‌ها نیز میزان باروری از ۶/۲ در سال ۶۵ به ۲/۰۵ در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است؛ یعنی طی سه دهه به کمتر از یک‌سوم کاهش پیدا کرده است. تأثیر اشتغال زنان بر روند باروری به‌خصوص در دهه ۶۵ تا ۷۵ بسیار محسوس است. در این دهه نرخ مشارکت زنان از ۹ درصد به ۱۶/۴ درصد افزایش یافته است و برعکس آن نرخ باروری از ۶/۲ به ۲/۹۸ کاهش یافته است.

میزان باسوادی: آمارهای باسوادی در جدول ۱ نشان می‌دهد میزان باسوادی کل کشور از ۲۹،۴ در سال ۱۳۴۵ به ۸۷،۶ در سال ۱۳۹۵ و همچنین میزان باسوادی زنان از ۱۷،۹ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۸۴،۲ در سال ۱۳۹۵ افزایش و شکاف آموزشی بین زنان و مردان از ۲۰،۱۵ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۶/۸ درصد در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است. افزایش کلی جمعیت باسواد، به‌ویژه افزایش باسوادی زنان و کاهش

بخش‌های مقدمه، چارچوب نظری و بخشی از یافته‌های تحقیق از منابع کتابخانه‌ای استفاده شده است. بخش روندپژوهی مربوط به تحلیل ثانویه داده‌ها در پنج دهه گذشته (۱۳۹۵-۱۳۴۵) است که به روند تغییرات مربوط به شاخص‌هایی مرتبط است که از داده‌های سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ایران در سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۴۵، آمارهای مرکز آمار ایران، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، وزارت کار، رفاه و تعاون اجتماعی، سازمان ثبت و احوال، سازمان ملل، صندوق جمعیت سازمان ملل متحد استخراج شده‌اند. برای بررسی روند تحولات آینده خانواده نیز از روش‌های تکنیکی پیش‌بینی و آینده‌پژوهی استفاده شده است که سازمان‌های ملی و بین‌المللی از جمله سازمان ملل متحد یا ازسوی پژوهشگران ایرانی و خارجی در بخش‌های مختلف درباره نرخ باروری، نرخ شهرنشینی، جمعیت سالمندی، بُعد خانوار و... انجام داده‌اند.

یافته‌های تحقیق

ابعاد تغییرات خانواده در ایران

این بخش تغییرات ایجادشده در ساختارهای خانواده در ایران در ابعاد چندگانه بررسی و تحلیل می‌شوند.

کاهش میزان باروری کل

آمارها نشان می‌دهند که میزان باروری کل در ایران تا پیش از سال ۱۳۶۵ به طور میانگین بیش از ۶ فرزند به ازای هر زن بود. باین‌حال طی زمانی کمتر از دو دهه (۱۳۸۵-۱۳۶۵) به زیر سطح جایگزینی کاهش پیدا کرد؛ کاهشی که از آن به عنوان انقلاب باروری در ایران یاد می‌شود. از سال ۱۳۸۵ تاکنون ایران جزو کشورهای با باروری زیر سطح جایگزینی محسوب می‌شود و به‌رغم تغییر سیاست‌های جمعیتی از اواسط دهه ۱۳۸۰ به بعد، میزان باروری در ایران افزایش چندانی نکرده است. جدیدترین آمارها نشان می‌دهد که میزان باروری کل در ایران برابر با ۱/۷۱ فرزند در سال ۱۳۹۹ بوده است (فتحی، ۱۴۰۰). نکته جالب توجه کاهش باروری در ایران همگرایی رفتارهای مربوط به کاهش باروری در مناطق

شکاف آموزشی از عوامل مهم کاهش میزان باروری در سال‌های مدنظر به شمار می‌آید.

میزان تحصیلات عالی زنان: علاوه بر افزایش میزان کل باسوادی زنان، سهم زنان از جمعیت دانشجویی کشور در ۵ دهه گذشته به بیش از دو برابر افزایش یافته است و در سال ۱۳۹۵ با سهم مردان تقریباً برابر بوده است و حتی در دهه‌هایی از سهم مردان پیشی گرفته است. یافته‌های جدول ۱

نشان می‌دهد سهم زنان از آموزش عالی از ۲۳/۷ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۶۱ درصد در سال ۱۳۸۵ رسیده است؛ یعنی طی سه دهه تقریباً ۳ برابر شده است. از سال ۱۳۸۵ دولت سهمیه زنان در دانشگاه را به دلایلی از جمله بالارفتن نرخ بیکاری زنان دارای تحصیلات دانشگاهی و کمبود نیروی متخصص مرد در برخی از رشته‌ها کاهش داد و آن را با سهم مردان مساوی کرد.

جدول ۱- شاخص‌های جمعیتی مرتبط با خانواده در ایران طی دوره ۱۳۴۵-۱۳۹۵

Table 1- Demographic indicators related to the family in Iran during the period 1966-2016

شاخص	سال						
	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
میزان باروری کل	۷/۷	۶/۰۸	۶/۲	۲/۸	۱/۸۵	۱/۷۵	۲/۰۵
میانگین بعد خانوار (به نفر) کل	۵	۵	۵/۱	۴/۸	۴	۳/۵	۳/۵
میانگین بعد خانوار (به نفر) شهری	۴/۹	۴/۸	۴/۸	۴/۶	۳/۹	۳/۵	۳/۳
میانگین بعد خانوار (به نفر) روستایی	۵/۱	۵/۲	۵/۴	۵/۱	۴/۴	۳/۷	۳/۴
درصد خانوارهای زن سرپرست	۶/۵	۷/۳	۷	۸	۹/۵	۱۲/۱	۱۲/۷
نسبت تجرد قطعی (کل)	۱/۱۸	۰/۹۹	۱/۵۲	۱/۱۴	۱/۵۹	۲/۳۲	۲/۹۹
نسبت تجرد قطعی مردان	۱/۵۲	۱/۱۶	۱/۶۱	۱/۱	۱/۳۴	۱/۸۲	۲/۲۶
نسبت تجرد قطعی زنان	۰/۸۴	۰/۸۳	۱/۴۴	۱/۱۹	۱/۸۴	۲/۸۲	۳/۷۳
درصد جمعیت ۶۰ ساله و بالاتر	۶/۲	۵/۳	۵/۴	۶/۶	۷/۳	-	۹/۳
درصد جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر	۴/۰	۳/۵	۳/۱	۴/۴	۵/۲	۵/۷	۶/۱
نسبت طلاق به ازدواج	۶/۱	۱۰/۷۱	۹/۵۵	۷/۹	۱۱/۷۸	-	۲۵/۷
میانگین سن ازدواج (مردان)	۲۵	۲۴/۱	۲۳/۸	۲۵/۶	۲۶/۲	۲۶/۷	۲۷/۴
میانگین سن ازدواج (زنان)	۱۸/۴	۱۹/۷	۱۹/۹	۲۲/۴	۲۳/۳	۲۳/۴	۲۳/۰
میزان بیکاری زنان	۲۰	۱۶/۲	۳۳/۶	۱۳/۳	۲۳/۳	-	۲۵/۶
نرخ مشارکت زنان	۱۲/۵	۱۳	۸	۹	۱۶/۴	-	۱۵/۹
درصد باسوادی کل	۲۹/۴	۴۷/۵	۶۱/۸	۷۹/۵	۸۴/۶	۸۴/۷	۷۸/۶
درصد باسوادی مردان	۴۰/۱	۵۸/۹	۷۱/۰	۸۴/۷	۸۸/۷	۸۸/۴	۹۱/۰
درصد باسوادی زنان	۱۷/۹	۳۵/۵	۵۲/۱	۷۴/۲	۸۰/۳	۸۱/۱	۸۴/۲
درصد زنان مشغول به تحصیل در دانشگاه	۲۳/۷	۲۹/۸	۲۸/۶	۳۲/۶	۶۱/۰	-	۴۶/۰
نسبت شهرنشینی	۳۸	۴۷	۵۴/۳	۶۱/۳	۶۸/۵	-	۷۴
متوسط رشد	۳/۱۳	۲/۷۱	۳/۹۱	۱/۹۶	۱/۶۲	-	۱/۲۴

شاخص‌های جمعیتی مرتبط با خانواده

شاخص‌های اقتصادی-اجتماعی

شاخص‌ها

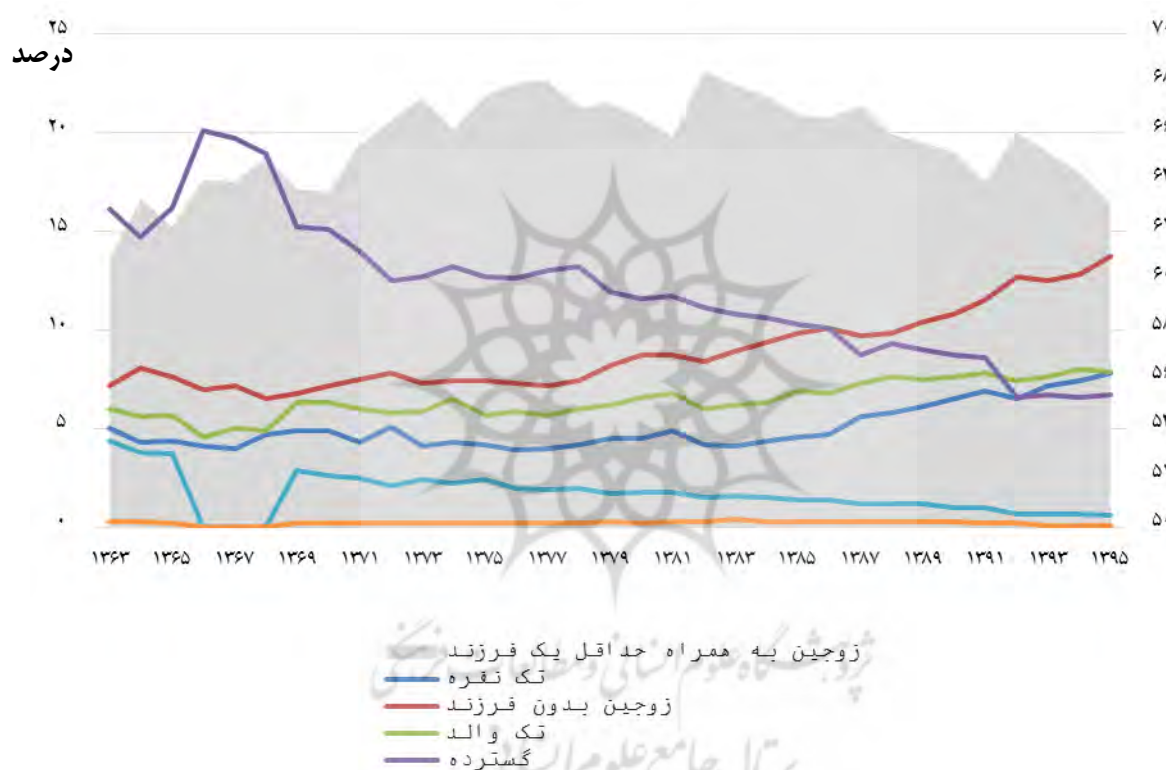
مأخذ: میزان باروری کل (عباسی شوازی و حسینی چاوشی، ۱۳۹۲ و فتحی، ۱۴۰۰)، میزان بیکاری و مشارکت زنان، سایر شاخص‌ها (سالنامه آماری کشور، ۱۴۰۰)

است.

پیدایش اشکال جدیدی از خانواده: کاهش بُعد خانواده در ایران تا حد زیادی در اثر تجزیه خانواده گسترده به انواع جدیدی از خانواده‌ها و خانوارها بوده است؛ از آنجاکه آمار تفکیکی انواع خانوارها در سرشماری‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۶۵ وجود نداشت، تغییرات در انواع خانوارها از سال ۱۳۶۳ تا ۱۳۹۵ در شکل ۱ ملاک تحلیل قرار گرفت.

کاهش بُعد خانواده: یکی دیگر از تغییرات ساختاری مهم

در خانواده کاهش بُعد خانواده است که بیشتر از سه دهه پیش در خانواده شهری و نیز روستایی شروع شده و ادامه یافته است. بُعد خانوار در ایران از سال ۱۳۴۵ تا ۱۳۷۰ روند افزایشی داشته است، به‌صورتی که از ۴/۹ نفر در سال ۱۳۴۵ به ۵/۲ نفر در سال ۱۳۷۰ افزایش یافته است؛ اما از سال ۱۳۷۰ به بعد روند کاهشی بُعد خانوار شروع شده و از دهه ۸۰ تشدید شده است، به‌صورتی که به ۳/۵ نفر در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته

شکل ۱- روند تغییرات ساختار خانوار در ایران طی دوره ۱۳۶۳-۱۳۹۵

Figure 1: Process of Changes in the household structure in Iran during the period 1984-2016

مأخذ: براساس طرح هزینه و درآمد خانوار در ایران (بگی و عباسی شوازی، ۱۳۹۹: ۲۱۶)

اخیر در ایران را می‌توان تضعیف پدرسالاری، ایجاد نوکمانی در هنگام ازدواج و جدایی فرزندان از خانواده و مهاجرت‌های داخلی (از روستا به شهر و بین شهرستان‌ها) شناسایی کرد. در خانواده گسترده فرزندان پس از ازدواج برای سال‌ها با پدر و مادرشان زندگی می‌کردند؛ اما در خانواده هسته‌ای امروزی، فرزندان پس از ازدواج یا حتی قبل از ازدواج خانه

خانواده هسته‌ای: همان‌طور که در شکل ۱ مشاهده می‌شود،

خانواده گسترده در ایران از حدود ۲۰ درصد در سال ۱۳۶۵ به کمتر از ۶ درصد در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است و در سال ۱۳۹۵ شکل غالب خانواده از نوع خانواده هسته‌ای (زوجین بی‌فرزند و با فرزند) است که ۷۸ درصد کل خانواده‌ها را تشکیل می‌دهد. عوامل رشد خانواده هسته‌ای در چند دهه

والدین را ترک و به صورت مستقل در مکانی جدید زندگی می‌کنند. خانوار تک‌نفره: همان‌طور که شکل ۱ نشان می‌دهد در سال ۱۳۹۵ حدود ۷/۸ درصد خانوارهای ایران به صورت تک‌نفره بوده است که هر ساله بر سهم آنها اضافه می‌شود. خانوارهای تک‌نفره معمولاً از دو گروه «مجردان قطعی» و «سالمندان تنها» تشکیل می‌شوند که در ادامه شرایط آنها در کشور تشریح می‌شود.

الف: مجرد قطعی: مجرد قطعی به معنای عدم ازدواج فرد تا سن ۵۰ سالگی است، با فرض اینکه دیگر ازدواج نمی‌کند. براساس جدول ۱ مجرد قطعی مردان حدود ۲ برابر بیشتر از زنان در سال ۱۳۴۵ بوده است. بعد از این سال مجرد قطعی زنان به تدریج افزایش یافته و به مردان نزدیک شده است و در سال ۱۳۷۵ از مردان پیشی گرفته و سرانجام در سال ۱۳۹۵ بیش از یک‌و‌نیم برابر مردان شده است.

افزایش سریع‌تر مجرد قطعی زنان به مردان در چند دهه اخیر به عوامل زیر بستگی داشته است:

- در سطح کلان به فروپاشی پدرسالاری و به تبع آن رهایی دختران از قید محدودیت‌های خانواده سنتی؛
- افزایش سطح سواد و تحصیلات عالی از سوی زنان، به‌ویژه زنان طبقه متوسط. علاقه دختران به تحصیلات تکمیلی در چند دهه گذشته یکی از عوامل بسیار مهم تأخیر سن ازدواج دختران و نیز کاهش شانس ازدواج آنهاست.

ب: سالمندان تنها: همان‌طور که در ادامه توضیح داده خواهد شد، جمعیت ایران رو به سالمندی است و تعداد سالمندان در چند دهه آینده رو به افزایش است؛ اما درصد کمی (۰/۰۲) از سالمندان در ایران در خانه‌های سالمندان و بیشتر آنها با خانواده (حدود ۸۵ درصد براساس آمار ۱۳۹۵) و بخشی از آنها (حدود ۱۵ درصد براساس آمار ۱۳۹۵) هم تنها زندگی می‌کنند.

خانوارهای زن‌سرپرست:^۱ ازجمله تغییرات ساختاری که خانواده ایرانی در چند دهه گذشته تجربه کرده است، افزایش خانوارهای زن‌سرپرست است. این افزایش را می‌توان با

زنانه‌شدن سرپرستی خانوار در میان جمعیت سالمند و نیز گسترش سرپرستی خانوار در میان زنان ازدواج‌نکرده یا طلاق‌گرفته مرتبط دانست. در اینجا لازم است به تفاوت خانواده مادروالد و زن سرپرست اشاره‌ای شود. در خانواده مادروالد کودک پس از طلاق با مادرش زندگی می‌کند؛ اما خانواده زن‌سرپرست لزوماً حاصل طلاق نیست و ممکن است مرد به دلایلی ازجمله اعتیاد، بیکاری یا ازکارافتادگی، نان‌آور یا سرپرست خانواده نباشد، ولی با خانواده زندگی کند. به همین دلیل در آمارها تعداد خانواده‌های زن‌سرپرست بیش از خانواده‌های مادروالد است. براساس جدول ۶ تعداد «خانواده‌های زن‌سرپرست» طی سال‌های اخیر در ایران روندی صعودی داشته است. بر طبق آمارهای رسمی تعداد خانواده‌های زن‌سرپرست از ۶/۵ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۱۲/۷ درصد در سال ۱۳۹۵ افزایش داشته است. دلایل ایجاد و افزایش خانواده‌های زن سرپرست به افزایش طلاق، مرگ همسر بر اثر فوت، اعتیاد همسر، بیکاری یا ازکارافتادگی سرپرست خانواده (در صورتی که سرپرست خانواده فاقد بیمه تأمین اجتماعی باشد)، مربوط هستند.

خانوار هم‌بالینی: خانوار هم‌بالینی شامل زندگی دو نفر (زن و مردی) است که بدون عقد رسمی در زیر یک سقف زندگی می‌کنند و با هم رابطه جنسی دارند. این پدیده در ایران به ازدواج سفید معروف شده است. ازدواج سفید در ایران از چند دهه پیش به صورت غیررسمی رایج شده است. به دلیل قانونی‌نبودن این نوع ازدواج در ایران آمارهای دقیقی درباره آن وجود ندارد و مطالعات جامعه‌شناختی درباره آن ضعیف هستند و جامعه‌شناسی ایرانی فقر شناختی شدیدی درباره جزئیات و ابعاد این موضوع دارد؛ اما از برخی از آمارها می‌توان به میزان شیوع و عمومیت آن دست یافت. اگرچه این پدیده در سراسر ایران عمومیت ندارد، در کلان شهرها و شهرهای بزرگ در حال گسترش است. از آمارهای مختلف درباره کاهش ازدواج‌ها، افزایش طلاق‌هایی که به ازدواج مجدد منجر نمی‌شوند، افزایش میزان سقط جنین، بالارفتن سن ازدواج و افزایش مجردیستی می‌توان شیوع و میزان

¹ Female headed Household

ازدواج آورده شده است. براساس جدول ۱ در پنج دهه گذشته نسبت طلاق به ازدواج در ایران از ۶/۱ در سال ۱۳۵۵ به ۳۱،۷۷ در سال ۱۳۹۷ رسیده است که افزایش حدود ۷ برابری را نشان می‌دهد.

افزایش سن ازدواج: یکی از مسائل اساسی جامعه ایران افزایش سن ازدواج است که از ابعاد مختلفی قابل بررسی است. در سال‌های اخیر سن ازدواج دختر و پسر دستخوش تحولاتی شده است. براساس آمار جدول ۱ سن ازدواج از دهه ۴۵ تا ۶۵ برای مردان روند کاهشی و از دهه ۶۵ تا ۹۵ روند افزایشی داشته است و برای زنان از دهه ۴۵ تا ۹۵ به صورت مداوم افزایش داشته است. در نتیجه، سن ازدواج در همه ابعاد آن در پنج دهه گذشته رو به افزایش بوده است و پیش‌بینی می‌شود این روند در آینده نیز ادامه یابد. همچنین فاصله ازدواج از حدود ۶/۶ سال در دهه ۱۳۴۵ به ۳/۶ در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است. برای رشد طلاق و افزایش سن ازدواج در ۵ دهه گذشته دلایل زیادی را می‌توان ذکر کرد؛ اما همه آنها را می‌توان در پیامدهای نوسازی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی چند دهه گذشته تحلیل کرد. خروج ایران از جامعه سنتی به صنعتی و خدماتی و به دنبال آن کاهش روستائینی و افزایش رشد شهرنشینی یکی از مهم‌ترین عوامل تضعیف خانواده پدرسالار و از دست رفتن نظارت خانواده بر تصمیم‌های فرزندان است. همان‌طور که در جدول ۱ مشاهده شد، نسبت شهرنشینی بین ۵ دهه بررسی شده از ۳۸ درصد در سال ۴۵ به ۷۴ درصد در سال ۱۳۹۵ افزایش پیدا کرده است و تا سال ۱۴۳۰ به ۸۵ درصد افزایش می‌یابد. مضاف بر این افزایش میزان باسوادی عمومی و رشد آموزش عالی زنان همچنان که در کاهش باروری تأثیر داشته‌اند، بر رشد طلاق و افزایش سن ازدواج مؤثر بوده‌اند.

پیش‌بینی تحولات خانواده ایرانی

- براساس پیش‌بینی سازمان ملل میزان باروری در ایران تا پایان قرن ۲۱ افزایش محسوسی نخواهد داشت. ارزیابی میزان

خانواده هم‌بالینی را تخمین زد. برخی از مطالعات جامعه‌شناختی و جمعیت‌شناختی در این باره از بروز هم‌بالینی و رفتارهای جنسی خارج از ازدواج در بین جوانان ایرانی حکایت دارند (بگی، ۱۴۰۰؛ احمدی، ۱۳۹۷/الف؛ آزاد ارمکی و همکاران، ۱۳۹۱/۱۳۹۰؛ خلج‌آبادی فراهانی و مهریار، ۱۳۸۹).

سال‌خوردگی جمعیت: یکی دیگر از تغییرات ساختاری خانواده در ایران سال‌خوردگی جمعیت و روند روبه‌رشد آن است. براساس نتایج سرشماری‌های کشور (جدول ۱) سهم سالمندان کشور در کل جمعیت طی دوره ۱۳۹۵-۱۳۴۵ به بیش از دو برابر افزایش یافته است و از ۴ درصد به ۹/۲ درصد رسیده است. همچنین نسبت سال‌خوردگی، یعنی جمعیت ۶۰ سال به بالا در مقایسه با جمعیت زیر ۱۵ سال در طی پنج دهه گذشته تقریباً ۳ برابر رشد کرده است. همان‌طور که آمارهای جدول ۱ نشان می‌دهد، سهم جمعیت سالمند ایران بین دو دهه ۱۳۴۵ تا ۱۳۶۵ به دلیل افزایش سهم جمعیت کودکان، کاهش و از دهه ۱۳۷۵ به دو دلیل کاهش تدریجی زادوولد و کاهش مرگ‌ومیرها یا افزایش امید به زندگی در حال افزایش است؛ به‌صورتی که تعداد سالمندان کشور از ۱/۵ میلیون در سال ۱۳۴۵ به ۷/۴ میلیون در سال ۱۳۹۵ و نسبت سال‌خوردگی نیز به ترتیب از ۶/۲ به ۹/۳ درصد افزایش یافته است؛ بنابراین، براساس تعریف‌های جمعیت‌شناختی^۱ می‌توان گفت جمعیت ایران رو به سالمندی می‌رود.

افزایش نسبت طلاق به ازدواج: یکی دیگر از مصداق‌های تغییر در ساختار خانواده ایرانی روند کاهش میزان ازدواج و افزایش طلاق است که در جدول ۱ در قالب نسبت طلاق به

^۱ کارشناسان جمعیت‌ها را براساس ترکیب سنی به سه دسته تقسیم می‌کنند:

۱. جمعیت جوان که در آن نسبت افراد کمتر از ۱۵ سال به کل جمعیت بیش از ۴۰ درصد باشد و نسبت افراد بالای ۶۰ سال معمولاً کمتر از ۴ درصد است؛
۲. جمعیت سال‌خورده که نسبت افراد ۶۰ سال به بالا در آن بیش از ۱۲ درصد کل جمعیت است. در جمعیت سال‌خورده امید به زندگی معمولاً بالا و سطح باروری پایین‌تر از سطح جایگزینی است؛
۳. دسته سوم جمعیت‌هایی هستند که از لحاظ ترکیب سنی در حال گذر از جوانی جمعیت به سال‌خوردگی جمعیت هستند (زنجان و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۰).

عواملی که می‌تواند به میزان اندکی به افزایش میزان باروری کمک کند، سیاست‌های تشویقی دولت برای افزایش نرخ باروری است؛ با این حال، این امر مستلزم برنامه‌ریزی دقیق و بودجه‌های کلان است؛ زیرا تجربه کشورهای توسعه‌یافته نشان می‌دهد که افزایش باروری بسیار به‌سختی صورت می‌گیرد و کشورهای اندکی بوده‌اند که توانسته باشند میزان باروری کل خود را با استفاده از سیاست‌های تشویقی افزایش داده و در سطح جانشینی تثبیت کرده باشند (Sobotka, et al., 2019).

باروری ایران (بین سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۱۰۰) از سوی سازمان ملل نشان می‌دهد نرخ باروری در دوره‌های پنج‌ساله ۲۰۲۵-۲۰۲۰ تا ۲۰۵۰-۲۰۴۵ به ترتیب ۱/۵۳ و ۱/۶۲ خواهد بود و در سال ۲۱۰۰ به حدود ۱/۷۷ خواهد رسید. به این ترتیب پیش‌بینی می‌شود که باروری ایران تا پایان قرن ۲۱ همچنان در سطح زیر جایگزینی باقی خواهد ماند. از نظر سازمان ملل همه عوامل مؤثر در کاهش باروری نظیر اشتغال زنان، تحصیلات زنان، شهرنشینی، سن در اولین ازدواج در آینده نیز افزایش خواهد یافت (United Nations, 2017)؛ با این حال، یکی از

جدول ۲- پیش‌بینی شاخص‌های اقتصادی-اجتماعی و جمعیتی مرتبط با خانواده در ایران طی دوره ۱۴۰۰-۱۴۳۰

Table 2- Forecasting socio-economic and demographic indicators related to the family in Iran during the period (2022-2052)

شاخص	سال						
	۱۴۰۰	۱۴۰۵	۱۴۱۰	۱۴۱۵	۱۴۲۰	۱۴۲۵	۱۴۳۰
میزان باروری کل	۱/۵۳	۱/۴۹	۱/۵۱	۱/۵۵	۱/۵۹	۱/۶۲	۱/۶۴
درصد جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر با فرض باروری کل ۱/۵	۶/۷۱		۹/۴۳		۱۳/۲۵		۱۹/۹۲
درصد جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر با فرض باروری کل ۱/۹	۶/۷۰		۹/۳۰		۱۲/۸۲		۱۸/۷۳
درصد جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر با فرض باروری کل ۲/۶	۶/۶۸		۹/۰۹		۱۲/۰۸		۱۶/۸۸
درصد جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر با فرض باروری کل ۲/۱۱	۶/۶۶		۹/۲۶		۱۲/۶۴		۱۸/۲۵
درصد شهرنشینی	۷۶/۰	۷۹	۸۰/۰	۸۱/۰	۸۳/۰	۸۴/۰	۸۵/۸

مأخذ: میزان باروری کل (United Nations, 2017)، پیش‌بینی جمعیت (فتحی، ۱۳۹۸).

ساختار جمعیتی ایران نیز همگام با جمعیت جهان رو به سوی سالمندی می‌رود؛ زیرا ایران در پانزده سال گذشته حاکم از آن است که میزان مشارکت اقتصادی زنان از دهه ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۵ به میزان اندکی، یعنی حدود ۳/۴ درصد افزایش یافته است و در سال ۱۴۰۰ به حدود ۱۶ درصد رسیده است که تا رسیدن به حد متعارف مشارکت زنان در سطح بین‌المللی، یعنی ۴۸/۵ درصد فاصله بسیاری (بیش از ۳۰ درصد) دارد. در بررسی مقایسه‌ای براساس آمارهای جدول ۳ می‌توان گفت میزان مشارکت اقتصادی زنان ایرانی در اقتصاد کمتر از میانگین بسیاری از کشورهای حتی کشورهای توسعه‌یافته آفریقایی، جنوب و جنوب شرقی آسیا و کشورهای عربی است.

پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهد که جمعیت ایران نیز همگام با جمعیت جهان رو به سوی سالمندی می‌رود؛ زیرا ایران در پانزده سال گذشته حاکم از آن است که میزان مشارکت اقتصادی زنان از دهه ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۵ به میزان اندکی، یعنی حدود ۳/۴ درصد افزایش یافته است و در سال ۱۴۰۰ به حدود ۱۶ درصد رسیده است که تا رسیدن به حد متعارف مشارکت زنان در سطح بین‌المللی، یعنی ۴۸/۵ درصد فاصله بسیاری (بیش از ۳۰ درصد) دارد. در بررسی مقایسه‌ای براساس آمارهای جدول ۳ می‌توان گفت میزان مشارکت اقتصادی زنان ایرانی در اقتصاد کمتر از میانگین بسیاری از کشورهای حتی کشورهای توسعه‌یافته آفریقایی، جنوب و جنوب شرقی آسیا و کشورهای عربی است.

جدول ۳- نرخ مشارکت اقتصادی مردان و زنان در مناطق مختلف جهان و ایران سال ۲۰۱۸

Table 3- The rate of economic participation of men and women in the differen regions of the world and Iran in 2018

مناطق جغرافیایی	نرخ مشارکت مردان	نرخ مشارکت زنان	اختلاف
جهان	۷۵	۴۸/۵	۲۶/۵
ایران	۶۵/۳	۱۶/۸	۴۸/۵
کشورهای درحال توسعه	۸۱/۱	۹۳/۳	۱۱/۱
کشورهای نوظهور	۷۶/۱	۴۵/۶	۳۰/۵
کشورهای توسعه یافته	۶۸	۵۴/۲	۱۵/۶
آفریقای شمالی	۷۱/۹	۲۱/۹	۵۰
آفریقای جنوبی	۷۴/۵	۶۴/۷	۹/۳
آمریکای لاتین	۷۷/۱	۵۱/۵	۲۵/۶
آمریکای شمالی	۶۷/۹	۵۵/۸	۲۲/۱
کشورهای عربی	۷۷/۲	۱۸/۹	۵۸/۳
آسیای شرقی	۷۴/۷	۵۹/۱	۶,۱۵
آسیای جنوبی	۷۹	۲۷/۶	۵۱/۴
اروپای شمالی، جنوبی و غربی	۶۳/۴	۵۱/۶	۱۱/۸
اروپای شرقی	۶۷	۵۱/۸	۱۵/۲
آسیای غربی و مرکزی	۷۳/۵	۴۵/۱	۲۸/۴

Source: ILO 2018

بچه‌داری (تولید و پرورش بچه) می‌شد، آزاد می‌شود و صرف کیفیت زندگی از جمله بهداشت، اوقات فراغت، به‌ویژه آموزش و اشتغال زنان خواهد شد (قویدل، ۱۳۹۸: ۱۴ و ۴۲).

ب) با افزایش تحصیلات عالی در زنان شانس آنها در بازار کار افزایش خواهد یافت. براساس نتایج آمارگیری نیروی کار مرکز آمار ایران نرخ مشارکت اقتصادی زنان تحصیل کرده در مقایسه با زنان با تحصیلات پایین‌تر از دیپلم به مراتب بیشتر است. نرخ مشارکت اقتصادی زنان دارای مدرک تحصیلی دیپلم و بالاتر ۲۷ درصد و زنان بی‌سواد با مدرک تحصیلی زیر دیپلم (۱۶ درصد) در سال ۱۳۹۶ بوده است. همچنین براساس بررسی مقایسه‌ای نرخ مشارکت زن و مرد نشان می‌دهد که نرخ مشارکت نیروی کار مردان دارای تحصیلات دیپلم و بالاتر در سال ۱۳۹۶ فقط ۱/۸ درصد بیش از کل مردان بوده است؛ درحالی‌که نرخ مشارکت نیروی کار زنان دارای تحصیلات دیپلم و بالاتر ۶۹ درصد بالاتر از کل زنان بوده است. این تفاوت بین مردان و زنان، نشان از نقش پراهمیت تحصیلات در

عوامل متعددی مانع ورود زنان به بازار کار ایران در دهه‌های گذشته بوده‌اند؛ اما مهم‌ترین موانع ساختاری ورود زنان به بازار کار بالابودن نرخ باروری، بالابودن بُعد خانواده و تحصیلات پایین زنان بوده است. به نظر می‌رسد به دلایل زیر این موانع در آینده برداشته خواهند شد:

الف). با ورود ایران به «پنجره جمعیتی»^۱ از سال ۱۳۸۵ و تغییر ساختار سنی جمعیت و کاهش بُعد خانواده در ایران، زمان و منابع مادی‌ای که تا به حال از سوی خانواده صرف

^۱ وقتی تغییرات ساختار سنی جمعیت به گونه‌ای باشد که نسبت جمعیت در سنین فعالیت به حداکثر مقدارش برسد و نسبت‌های وابستگی سنی کاهش یابد، کشور با پنجره جمعیتی روبه‌رو می‌شود. براساس تعریف سازمان ملل متحد اگر جمعیت بین ۱۵ تا ۶۵ سال دوسوم کل جمعیت یک کشور شود و سهم جمعیت ۱۵-۰ ساله به بالا از کل جمعیت یک‌سوم شود، کشور وارد دوران پنجره جمعیتی شده است؛ براین اساس، پنجره جمعیتی ایران به مدت چهار دهه از سال ۱۳۸۵ تا سال ۱۴۲۵-۳۰ باز است و بعد از آن با آغاز دوره سال‌خوردگی جمعیت، به تدریج بسته می‌شود.

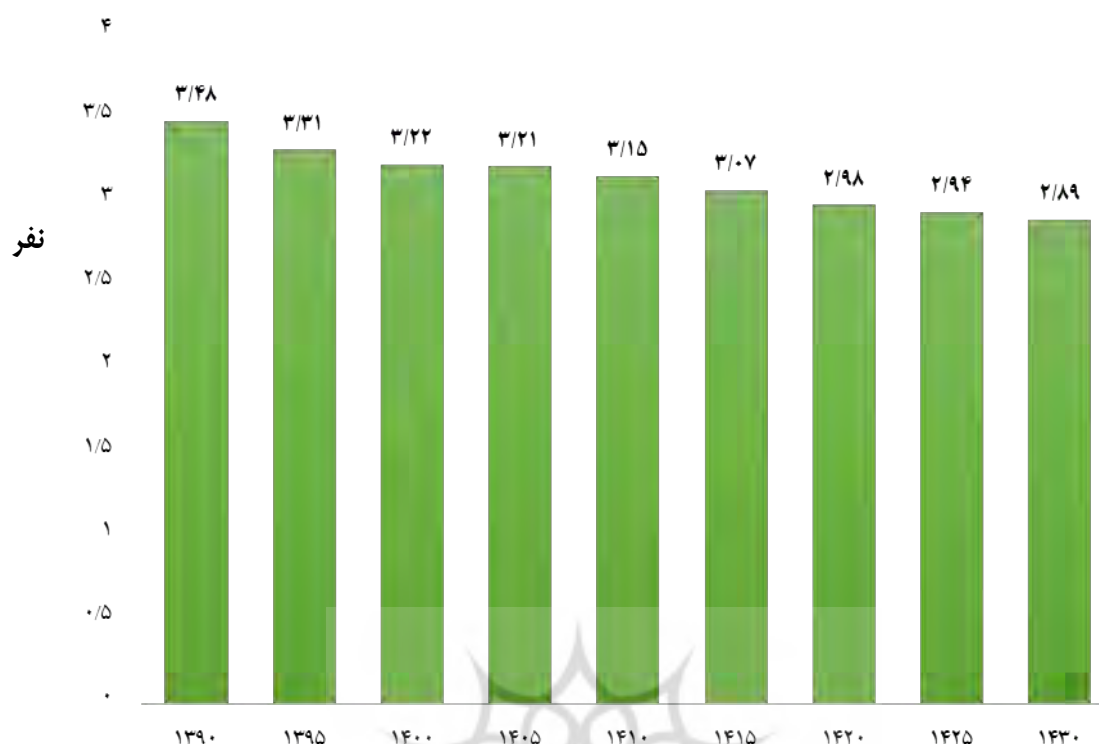
مشارکت اقتصادی زنان دارد (قویدل، ۱۳۹۸: ۳۰).

ب) افزایش میزان شهرنشینی در سال‌های آتی باعث رشد مشاغل خدماتی می‌شود که سهم زنان در آن بیشتر است. براساس پیش‌بینی سازمان ملل در سال ۲۰۱۱ (جدول ۲) درصد شهرنشینی در کشور از ۷۶ درصد در سال ۱۴۰۰ به ۸۵/۸ درصد در سال ۱۴۳۰ افزایش خواهد یافت. افزایش میزان شهرنشینی از طریق تغییر شیوه تولید (کشاورزی به صنعتی و خدماتی) و تغییر سبک زندگی و شیوه سکونت (از ویلایی به آپارتمان نشینی) باعث ایجاد محدودیت‌هایی در فرزندآوری می‌شود. همان‌طور که در جدول ۱ مشاهده شد، بُعد خانوار شهری در همه دهه‌های سرشماری (۴۵ تا ۹۵) کمتر از بُعد خانوار روستایی بوده است. زندگی شهری با تعداد کمتر فرزند سازگار است؛ زیرا در شهرها فرزندان، دیگر نیروی کار خانواده نیستند و نمی‌توانند کار کنند. هزینه‌های پرورش فرزند (شامل هزینه‌های خوراکی و غیرخوراکی نظیر بهداشت، آموزش، حمل‌ونقل و ...) بالاست و پدر و مادر باید وقت زیادی را صرف بچه کنند. برعکس در روستاها فرزندان نیروی کار خانوادگی محسوب می‌شوند و در کارهای دامداری و زراعت مشارکت می‌کنند. هزینه‌های پرورش فرزندان و زمانی که برای کودکان صرف می‌شود، بسیار کمتر از شهرهاست.

ج) ادامه روندهای احتمالی کاهش ازدواج و افزایش طلاق در آینده به افزایش روند اشتغال زنان کمک می‌کند. در ایران همانند بسیاری از کشورهای توسعه‌نیافته اکثر زنان از نظر اقتصادی وابسته به مرد هستند و وظیفه اصلی خود را خانه‌داری می‌دانند. براساس بررسی‌های مختلف دلایل جویای

کار نبودن بخشی از زنان ایرانی حتی زمانی که دارای تحصیلات عالی هستند، مسئولیت‌های خانوادگی (شامل خانه‌داری، همسر داری و بچه‌داری) (۴۹/۹) و تحصیل (۴۰،۲۹) است (صفاکیش و فلاح محسن‌خانی، ۱۳۹۵: ۱۱). همچنین آمار مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۶ نشان می‌دهد که حدود ۷۶ درصد زنان غیرفعال ایرانی به دلیل خانه‌داری و ۲۰ درصد به دلیل تحصیل، جویای کار نیستند (قویدل، ۱۳۹۸: ۲۰)؛ بنابراین، تصمیم زنان برای ورود به بازار کار، کمتر تصمیمی فردی است و بیشتر به وضعیت خانوادگی آنها مانند وضع تأهل، دستمزد شوهر، تعداد و سن فرزندان بستگی دارد؛ از این رو، نرخ مشارکت زنان در بازار کار از وضعیت ازدواج آنان تأثیر می‌پذیرد؛ به صورتی که در حال حاضر زنان متأهل کمتر از زنان مطلقه، بیوه و مجرد شاغل هستند (قانع‌راد و خسروخواهر، ۱۳۸۵: ۱۶)؛ اما به نظر می‌رسد در آینده علاوه بر زنان مجرد، بیوه و مطلقه، زنان شوهردار نیز به بازار کار روی آورند؛ زیرا کیفیت زندگی و به تبع آن هزینه‌های زندگی در شهرها (شامل هزینه‌های خوراکی، غیرخوراکی و مسکن) روز به روز افزایش می‌یابد و نیاز خانواده‌ها به درآمد زنان را اجتناب‌ناپذیر می‌کند.

- پیش‌بینی بُعد خانواده براساس مدل ProFamy (شکل ۲) درباره میانگین بُعد خانوار تا افق زمانی ۱۴۳۰ نشان می‌دهد که در همه دوره‌های مدنظر در آینده از میانگین بُعد خانوار کاسته می‌شود؛ با این حال نکته مهم این است که کاهش مدنظر با سرعت بسیار اندکی صورت خواهد گرفت و انتظار می‌رود از ۳/۴۸ در سال ۱۳۹۰ به ۲/۸۹ در سال ۱۴۳۰ برسد.

شکل ۲- پیش‌بینی میانگین بُعد خانوار در ایران برآوردشده توسط مدل Pro Famy ۱۳۹۰-۱۴۳۰

مأخذ: بگی و عباسی شوازی (۲۰۲۱)

Fig 2- Forecast of average household size in Iran. Estimated by the Pro Famy model, 1390-1430.

Source: Begi and Abbasi Shovazi (2021)

در جدول ۳ نتایج پیش‌بینی توزیع نسبی خانوارها برحسب تعداد افراد حاضر در خانوار برای دوره ۱۳۹۰-۱۴۳۰ برآورده شده است. مطابق یافته‌های به‌دست‌آمده بایستی انتظار داشت تا در طول افق پیش‌بینی همواره سهم خانوارهای تک‌نفره، ۲ نفره و ۳ نفره افزایش یابد؛ هر چند افزایش خانوارهای ۱ و ۲ نفره بسیار بیشتر از خانوارهای ۳ نفره خواهد بود. در طرف مقابل انتظار می‌رود تا به طور پیوسته و مداوم در هر دوره تعداد خانوارهای ۴ و ۵ نفره و بیشتر، کاهش یابد؛ به‌صورتی‌که سهم هریک از این خانوارها در پایان دوره حدود ۱۰ درصد کاهش یابد.

براساس پیش‌بینی‌های انجام‌شده (جدول ۳) انتظار می‌رود خانوارهای تک‌نفره رو به افزایش بگذارد؛ یعنی از ۹/۰۲ در سال ۱۴۰۰ به ۱۳/۶ در سال ۱۴۳۰ افزایش یابد که بخش عمده‌ای از آن به دلیل تنه‌اماندن افراد سال‌خورده در اثر فوت همسر یا مجردزیستی باشد. در سال ۱۴۰۱ حدود ۸۰ هزار

سالمند ازدواج‌نکرده وجود داشته است که پیش‌بینی می‌شود این مقدار به حدود ۳ میلیون در سال ۱۴۳۰ افزایش یابد. همچنین انتظار می‌رود تا خانوارهای زوجین بدون فرزند نیز در طول دوره با افزایش روبه‌رو شوند. زوجین به همراه حداقل یک فرزند ازدواج‌نکرده (هسته‌ای کامل) که پیش‌ازاین همواره بیشترین تعداد خانوارها را در ایران شامل می‌شد، اگرچه اکثریت خود را حفظ خواهد کرد، بااین‌حال کاهش عمده‌ای را تجربه خواهد کرد. این کاهش از دوره ۱۳۸۵ شروع شده بود و پیش‌بینی شده است که از دوره ۱۴۲۰-۱۴۱۵ تعداد آنها به حدود ۵۰ درصد و کمتر برسد. در طرف مقابل پیش‌بینی می‌شود که بر تعداد خانوارهای تک‌والد افزوده شود. نکته مهم درباره این افزایش این است که افزایش خانوارهای پدروالد بیشتر از خانوارهای مادروالد خواهد بود. ازطرفی انتظار می‌رود به‌صورت پیوسته از تعداد خانوارهای گسترده کاسته شود.

جدول ۳- توزیع نسبی خانوارها برحسب تعداد افراد خانوار برآوردشده توسط مدل ProFamy، ایران ۱۴۳۰-۱۴۰۰

Table 3- Relative distribution of households according to the numbers of the household members estimated by Pro Famy model 2022-2052.

سال							انواع خانوارها براساس
۱۴۳۰	۱۴۲۵	۱۴۲۰	۱۴۱۵	۱۴۱۰	۱۴۰۵	۱۴۰۰	
۱۳/۱۶	۱۲/۵۳	۱۲/۱۱	۱۱/۴۵	۱۰/۶۴	۹/۶۷	۹/۰۲	۱ نفره
۳۰/۷۸	۲۹/۶۶	۲۸/۷۹	۲۷/۱۳	۲۴/۱۹	۲۳/۵۸	۲۳	۲ نفره
۲۷/۵۹	۲۷/۶۳	۲۷/۱۵	۲۶/۵۳	۲۵/۹۹	۲۴/۹۱	۲۳/۷۷	۳ نفره
۱۶/۹۴	۱۸/۱۲	۱۹/۰۸	۲۰/۳۶	۲۲/۰۹	۲۳/۴۹	۲۵/۰۷	۴ نفره
۱۱/۵۵	۱۲/۰۶	۱۲/۸۷	۱۴/۵۲	۱۷/۰۸	۱۸/۳۵	۱۹/۱۴	۵ نفره و بیشتر
۱۳/۱۶	۱۲/۵۳	۱۲/۱۱	۱۱/۴۵	۱۰/۶۴	۹/۶۷	۹/۰۲	تک نفره
۲۴/۴۸	۲۳/۹۱	۲۳/۴۷	۲۲/۰۷	۱۹/۵۷	۱۹/۱۷	۱۸/۹۴	خانواده هسته‌ای بدون فرزند
۴۵/۳۰	۴۶/۹۴	۴۸/۳۲	۵۰/۶۲	۵۳/۹۸	۵۵/۰۹	۵۵/۶۵	خانواده هسته‌ای با فرزند
۶/۳۸	۶/۲۸	۶/۳۰	۶/۰۹	۵/۰۷	۶/۴۲	۷/۷۴	خانواده مادروالد
۴/۴۶	۴/۰۱	۳/۶۲	۳/۶۳	۴/۰۴	۲/۸۴	۱/۶۵	خانواده پدروالد
۵/۰۸	۵/۲۶	۵/۱۵	۵/۱۴	۵/۸۰	۵/۹۹	۶/۲۴	خانواده گسترده
۱/۱۳	۱/۰۸	۱/۰۴	۰/۹۸	۰/۹۱	۰/۸۲	۰/۷۶	سرپرست و سایر خویشاوندان

مأخذ: بگی و عباسی شوازی (2022)

نتیجه

غالب آن خانواده هسته‌ای است که ۷۸ درصد خانواده‌ها را در سال ۱۳۹۵ تشکیل می‌دهد. در کنار آن خانواده‌های تک‌نفره یا مجردی (شامل مطلقه‌ها، مجردان قطعی و سالمندان تنها) که ۷/۸ درصد خانوارهای ایرانی و خانواده‌های زن‌سرپرست که ۲/۷ درصد خانواده‌های ایرانی در سال ۱۳۹۵ را شامل می‌شده‌اند. نوع دیگر خانواده در حال ظهور در ایران خانواده هم‌باشی یا هم‌بالینی است که در کلان‌شهرها رواج دارد و آمار دقیقی از آن در دسترس نیست. پیدایش اشکال جدیدی از خانواده در ایران با نظریه‌های بک و کاستلز همخوانی دارد. به نظر بک و کاستلز در مدرنیته خانواده در حال از بین رفتن نیست، بلکه خانواده گسترده فرومی‌پاشد و به اشکال جدیدی از زندگی خانوادگی نظیر خانواده‌های نوترکیب، خانواده‌های هم‌جنس‌خواه، خانوارهای غیرخانواگی، خانواده‌های مجردی، خانواده‌های هم‌بالینی تجزیه می‌شود. به نظر بک در آینده

همان‌طور که در طرح مسئله عنوان شد، این تحقیق متمرکز بر پاسخ به سه سؤال درباره خانواده ایرانی به شرح زیر است:

- ساختار خانواده ایرانی در پنج دهه گذشته از چه ابعادی تحول یافته‌اند؟
- تحولات ساختار خانواده در ایران را چگونه می‌توان تبیین کرد؟
- ساختارهای خانواده ایرانی چه تغییراتی در آینده خواهند کرد؟

در پاسخ به سؤال اول، نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که تغییرات ساختاری گسترده‌ای در ساختار خانواده ایرانی در پنج دهه گذشته رخ داده‌اند:

بعد خانواده در ایران کاهش یافته است و با کاهش بُعد خانواده اشکال جدیدی از خانواده شکل گرفته است که شکل

خانواده هسته‌ای تنها الگوی زندگی خانوادگی نخواهد بود، بلکه طیف وسیعی از اشکال خانوادگی و غیرخانوادگی همزیستی پدید می‌آیند که یکی از آنها مجردی است. از نظر بک، مجردی ویژگی خانواده در مرحله مدرنیته دوم است. چنانچه آمارهای ایران نشان می‌دهد که بعد از خانواده هسته‌ای و خانواده‌های زن‌سرپرست، سومین شکل زندگی خانوادگی مجردی است که بخش عمده آن متعلق به زنان مطلقه است. با افزایش میزان طلاق و با افزایش اشتغال زنان در آینده پیش‌بینی می‌شود سهم زندگی مجردی افزایش یابد. همچنین دیوید چیل به مجموعه تغییراتی در خانواده اشاره می‌کند؛ از جمله گسترش خانواده‌های تک‌والدی، زندگی هم‌بالینی، پیدایش اشکال جدیدی از خانواده، سال‌خوردگی جمعیت در کنار کاهش میزان باروری که بیشتر این ویژگی‌ها در خانواده معاصر ایرانی مشاهده می‌شوند؛ اما مسیر تحول خانواده در ایران با مسیر خانواده در غرب و در جهان در دو ویژگی متفاوت است: الف) در خانواده هم‌باشی و ب) در خانواده هم‌جنس‌خواهی. به دلیل اینکه هیچ تحقیقی درباره شکل‌گیری خانواده هم‌جنس‌خواهی و تحقیقات معدودی درباره شکل‌گیری خانواده هم‌باشی و هم‌خانگی وجود دارد (بگی، ۱۴۰۰؛ احمدی، ۱۳۹۷/الف؛ آزاد ارمکی و همکاران، ۱۳۹۰/۱۳۹۱؛ خلیج‌آبادی فراهانی و مهریار، ۱۳۸۹) به‌طور قطع نمی‌توان از ظهور و پیش‌بینی رشد آنها در ایران سخن گفت؛ اما شاید بتوان با تردید گفت خانواده‌های هم‌جنس‌خواهی و هم‌باشی به دلیل ممنوعیتشان از سوی دولت و مذهب و تضاد با ارزش‌های عرفی جامعه و خانواده‌ها در معدود کلان‌شهرهای بزرگ کشور و در بین طبقات متوسط به بالا و بالا به صورت محدود و مخفیانه رواج دارند و قابل تعمیم به همه شهرها و طبقات اجتماعی نیستند و بنابراین، پیش‌بینی نمی‌شود در آینده نزدیک در ایران زمینه رشد و افزایش داشته باشند.

- نسبت طلاق به ازدواج از ۶/۱ در سال ۱۳۴۵ به ۲۵/۷ در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. نتایج این بخش از پژوهش

حاضر با تحقیق کاظمی‌پور (۱۴۰۱) همخوانی دارد. نتایج تحقیق کاظمی‌پور نشان می‌دهد که طی چهار دهه اخیر، سهم خانواده‌های گسترده و میزان خالص ازدواج کاهش یافته و میانگین سن ازدواج و میزان طلاق افزایش داشته است. روند رو به افزایش طلاق‌ها با نظریه‌های بک و بک-گرنسهایم درباره رهایی خانواده از قیدوبندهای سنت و نظریه کاستلز درباره بحران پدرسالاری تبیین‌پذیر است؛ زیرا در ایران روند روبه‌رشد افزایش طلاق‌ها با کاهش خانواده گسترده و هسته‌ای شدن خانواده صورت گرفته است. ازدواج‌ها در ایران همانند گذشته براساس سنت شکل نمی‌گیرند و تابع مصلحت‌های خانوادگی و فامیلی نیستند، بلکه مبتنی بر تصمیمات و علائق فردی هستند و این موضوع با نظریه‌های بک، گیدنز، کاستلز، چیل و پاپینو درباره رشد فردگرایی در اثر نوسازی و مدرن‌شدن تبیین‌پذیر است و می‌تواند بسیاری از تغییرات و تحولات ساختاری در خانواده ایرانی به‌ویژه مجردیستی، افزایش طلاق و کاهش باروری را تبیین کند.

- میانگین سن ازدواج بین سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۵ برای مردان از ۲۵ به ۲۷/۴ و برای زنان از ۱۸/۴ به ۲۳ افزایش داشته است. این نتایج نشان می‌دهد میانگین سن ازدواج برای مردان در ایران به میانگین سن ازدواج در کشورهای اسکاندیناوی (سوئد، دانمارک، نروژ، فنلاند) در حال نزدیک شدن است. براساس گزارش سازمان ملل در سال ۲۰۲۳ میانگین سن ازدواج برای مردان در این کشورها بین ۲۸ تا ۳۰ در سال ۲۰۲۰ بوده است..

در پاسخ به سؤال دوم، نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که دلایل تغییرات ساختاری در خانواده ایرانی به روندهای توسعه کشور به‌ویژه در زمینه‌های رشد شهرنشینی، رشد آموزش عمومی و آموزش عالی و رشد اشتغال به‌ویژه برای زنان ارتباط دارد. براساس آمار در پنج دهه گذشته (۱۳۴۵-۱۳۹۵) نرخ مشارکت زنان در اقتصاد از ۱۲/۵ درصد به ۱۵/۹ درصد و میزان باسوادی کل از ۲۹/۴ درصد به ۷۸/۶ درصد افزایش یافته

است که میزان افزایش آن برای زنان بیشتر از مردان بوده است. همچنین نسبت شهرنشینی بین ۵ دهه بررسی شده از ۳۸ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۷۴ درصد در سال ۱۳۹۵ افزایش پیدا کرده است. متغیرهای مزبور بر رشد طلاق و افزایش سن ازدواج نیز تأثیر گذاشته‌اند. نتایج مطالعه حاضر نشان می‌دهد که تحولات در شاخص‌های اقتصادی اجتماعی مرتبط با زنان باعث شده‌اند، به‌رغم حاکمیت دولت دینی در جامعه و سلطه دین بر نهاد خانواده همچنان آمار طلاق و سن ازدواج در این سال‌ها افزایش و میزان باروری کاهش یابد و چنانچه یافته‌های تحقیق حاضر نشان می‌دهد که تأثیر متغیرهای سیاسی نظیر دخالت دولت یا متغیرهای فرهنگی نظیر «قومیت» و «دین» در افزایش میزان باروری و کاهش طلاق کم‌تأثیر یا بی‌تأثیر بوده‌اند و برعکس، قدرت تأثیر متغیرهای نوسازی از جمله شهری و صنعتی شدن، رشد سوادآموزی و رشد سواد زنان تعیین‌کننده‌تر بوده‌اند. نتایج این یافته‌ها نظریه‌های پارسونر و گود را مبنی بر نقش نوسازی اقتصاد و جامعه بر تغییرات خانواده تأیید می‌کنند. نتایج تحقیق جایاکودی و دیگران (2008)، نیز نشان می‌دهد که آموزش مؤثرترین متغیر تأثیرگذار بر پذیرش الگوی خانواده غربی به‌مثابه شکل مطلوب خانواده در جهان شناخته می‌شود. براساس این تحقیق، متغیرهای شهرنشینی، رسانه‌ها بیشترین تأثیر و مذهب کمترین تأثیر را بر پذیرش عمومی تحولات خانواده در جهان داشته‌اند.

در پاسخ به سؤال سوم، باید گفت آینده‌پژوهی تحولات خانواده نشان می‌دهد که تغییرات ساختاری خانواده در ایران همچون گذشته ادامه می‌یابد.

- براساس همه پیش‌بینی‌ها میزان باروری و بُعد خانواده در سال‌های آینده کاهش خواهند یافت؛ زیرا همه عوامل مؤثر بر کاهش باروری نظیر سواد و اشتغال زنان و میزان شهرنشینی همچنان رو به افزایش خواهند بود. یکی از عوامل مهم کاهش باروری ورود زنان به بازار کار است که یافته‌های

تحقیقات و پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهند که به سه دلیل اصلی موانع ورود زنان به بازار کار در آینده برداشته خواهند شد:

۱. ورود ایران به پنجره جمعیتی که تا سال ۱۴۳۰ ادامه خواهد داشت؛

۲. افزایش سطح تحصیلات زنان که شانس ورود زنان به بازار کار را افزایش می‌دهد؛

۳. افزایش رشد شهرنشینی ایران به ۸۴/۵ درصد در سال ۱۴۳۰ که موانعی برای فرزندآوری ایجاد می‌کند.

براساس همه پیش‌بینی‌ها جمعیت ایران همگام با جهان رو به سالمندی می‌رود. با فرض‌های نرخ باروری ۱/۵، ۱/۹، ۲/۶ و ۲/۱۱، جمعیت سالمند کشور در سال ۱۴۳۰ به ترتیب ۱۹/۹۲، ۱۸/۷۳، ۱۶/۸۸ و ۱۸/۲۵ رشد خواهد کرد و سرعت افزایش سالمندی در ایران از سطح منطقه‌ای و جهانی بالاتر می‌رود و از دهه ۱۴۲۰ کشور وارد فاز سال‌خوردگی جمعیت می‌شود.

- براساس پیش‌بینی‌ها شکل غالب خانواده در آینده همچنان خانواده هسته‌ای خواهد بود. با این تغییر عمده که میزان خانواده هسته‌ای بدون فرزند افزایش و خانواده هسته‌ای با فرزند کاهش خواهد یافت. همچنین براساس پیش‌بینی‌های انجام‌شده (جدول ۳) انتظار می‌رود مجردزیستی شامل (سالمندان تنها، مطلقه‌ها و مجردان قطعی) از ۹/۰۲ در سال ۱۴۰۰ به ۱۳/۶ در سال ۱۴۳۰ افزایش یابد.

پیش‌بینی‌ها حکایت از همگرایی روند تحولات ساختار خانواده ایرانی با تحولات ساختاری در خانواده در سطح جهان بر اثر جهانی شدن دارد که تحقیقات سرایی (۱۳۸۵) و میرمحمدرضایی و همکاران (۱۳۹۶) بر آن تأکید می‌کنند. در پژوهش سرایی (۱۳۸۵) اشکال مختلف خانواده، سبک‌های مختلف تشکیل خانواده و سطوح مختلف سن ازدواج و بچه‌آوری مطالعه شده‌اند و روند کلی تغییرات خانواده به سوی خانواده هسته‌ای شدن، افزایش سن ازدواج و تقلیل در سطح بچه‌آوری تشخیص داده شده‌اند که از عوامل درونی و

ازدواج در ایران. *مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی*، ۱۴(۴)، ۶۲-۳۵. <https://doi.org/10.22035/isih.2021.4578.4534>

بگی، م. و عباسی شوازی، م. ج. (۱۳۹۹). عوامل تعیین‌کننده کاهش بعد خانوار در ایران طی چهار دهه اخیر. *مطالعات جمعیتی*، ۶(۱)، ۳-۳۶. <https://www.sid.ir/paper/411412/fa>

بهنام، ج. (۱۳۸۳). *تحولات خانواده (محمدجعفر پوینده، مترجم)*. ماهی.

سرای، ح. (۱۳۸۵). *تداوم و تغییر خانواده در گذار جمعیتی ایران. انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۱(۲)، ۳۷-۶۰. <https://www.sid.ir/paper/127817/fa>

چیل، د. (۱۳۸۸). *خانواده‌ها در دنیای امروز (محمد مهدی لیبی، مترجم)*. افکار.

خلج‌آبادی فراهانی، ف.؛ کاظمی‌پور، ش. و رحیمی، ع. (۱۳۹۲). بررسی تأثیر معاشرت با جنس مخالف قبل از ازدواج بر سن ازدواج و تمایل به ازدواج در بین دانشجویان دانشگاه‌های تهران. *خانواده‌پژوهی*، ۹(۱)، ۷-۲۸. https://jfr.sbu.ac.ir/article_96221.html

درگاه آمارهای انسانی (۱۳۹۰ و ۱۳۹۹). *پورتال آمار و اطلاعات سازمان ثبت و احوال*. سازمان ثبت احوال کشور. <http://amar.sabteahval.ir>

زنجان، ح.؛ فتحی، ن. و نوراللهی، ت. (۱۳۹۵). *جمعیت‌شناسی ایران*. پژوهشکده آمار-۱. <http://salmandj.uswr.ac.ir/article-1-2649-fa.html>

زنجر، ن.؛ کلاتری بنادکی، ز.؛ صادقی، ر. و دلبری، ا. (۱۴۰۳). آینده‌پژوهی چالش‌ها و پیشران‌های سال‌خوردگی جمعیت در ایران: رویکرد تحلیل سناریو. *سالمند*، ۱۹(۲)، ۲۷۵-۲۵۸. <http://salmandj.uswr.ac.ir/article-1-2649-fa.html>

سالنامه آماری کشور (۱۳۸۱ و ۱۴۰۰). *نسخه الکترونیکی سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۴۰۱*. مرکز آمار ایران. <https://amar.org.ir/salnameh-amar/agentType/ViewType/PropertyTypeID/615>

صفاکیش، م. و فلاح محسن‌خانی، ز. (۱۳۹۵). بررسی عدم مشارکت اقتصادی زنان در بازار کار ایران. *بررسی‌های آمار رسمی ایران*، ۲۷(۱)، ۱۱۹-۱۰۳.

نیز از عوامل محیط بیرونی یعنی جهانی‌شدن تأثیر پذیرفته‌اند. میرمحمدرضایی و همکاران (۱۳۹۶) نیز در پژوهشی با عنوان «جهانی‌شدن و تحولات جمعیتی خانواده ایرانی» به این نتایج رسیده‌اند که به‌رغم مقاومت فرهنگ‌های محلی در برابر برخی تغییرات حاصل از جهانی‌شدن خانواده ایرانی در ابعاد جمعیتی تحولات بسیاری را تجربه کرده است. همچنین نتایج تحقیق حاضر با تحقیق یو و همکاران (۲۰۲۱) درباره تحولات ساختاری در خانواده در چین همخوانی دارد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد میزان سن اولین ازدواج و میزان هم‌باشی در چین رو به افزایش هستند.

منابع فارسی

احمدی، ک. (۱۳۹۷ الف). *اتاقی با در باز: پژوهشی جامع در باب ازدواج سفید در ایران*. *مطالعات حقوق*، ۲(۲۱)، ۱۵۹-۱۷۶. <https://civilica.com/doc/936672>

احمدی، ک. (۱۳۹۷ ب). *زیر پوست شهر: تحلیل پدیده ازدواج سفید در کلان‌شهرهای ایران*. *مطالعات راهبردی علوم انسانی و اسلامی*، ۲(۱۵)، ۱۳۳-۱۵۴.

آزاد آرمکی، ت.؛ شریفی ساعی، م. ح.؛ ایشاری، م. و طالبی، س. (۱۳۹۰). *سنخ‌شناسی الگوهای روابط جنسی پیش از ازدواج در ایران*. *جامعه‌پژوهی فرهنگی*، ۲(۲)، ۳۴-۱. <https://www.sid.ir/paper/241185/fa>

آزاد آرمکی، ت.؛ شریفی ساعی، م. ح.؛ ایشاری، م. و طالبی، س. (۱۳۹۱). *هم‌خانگی، پیدایش شکل‌های جدید خانواده در تهران*. *جامعه‌پژوهی فرهنگی*، *پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، ۳(۱)، ۴۳-۷۷. https://socialstudy.ihs.ac.ir/article_639.html

آزاد آرمکی، ت. (۱۳۹۷). *جامعه‌شناسی خانواده ایرانی*. چاپ ۷. سمت.

بک، ا. (۱۳۹۷). *جامعه خطر، به سوی مدرنیته‌ای نوین (رضا فاضل و مهدی فرهنگ‌نژاد، مترجمان)*. ثالث.

بگی، م. (۱۴۰۱). *تعیین‌کننده‌های تغییرات نسلی و دوره‌ای*

گیدنز، آ. (۱۳۸۴). *تجدد و تشخیص* (ناصر موفقیان، مترجم). نی.

فتحی، ا. (۱۴۰۰الف). *باروری در ایران از سال ۱۳۹۶ تا ۱۳۹۹*. گزارش منتشرشده ازسوی مرکز آمار ایران. در دسترس در: <https://araku.ac.ir/file/download/page/1631601497-fertility.fathi.pdf>

فتحی، ا. (۱۴۰۰ب). *پدیده سالمندی جمعیت در ایران و آینده آن*. دبیرخانه شورای ملی سالمندان. در دسترس در: <https://snce.ir>

فتحی، ا. (۱۳۹۸). *پدیده سالخورده‌گی جمعیت در ایران*. مجله بررسی آماری رسمی ایران، ۳۰ (۲)، ۳۸۷-۴۱۳. https://ijoss.srtc.ac.ir/browse.php?a_id=351&sid=1&slc_la ng=fa

محسنی، م. (۱۳۷۹). *آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی - فرهنگی در ایران*. شورای فرهنگ عمومی. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. (۱۳۸۰). ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان. دفتر طرح‌های ملی.

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. (۱۳۹۵). *یافته‌های پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان گزارش کشوری*. دفتر طرح ملی (۱۳۸۰، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵). مرکز رصد فرهنگی کشور. <https://ircud.ir>

References

- Abbasi-Shavazi, M. J., Mc Donald, P., & Hosseini-Chavoshi, M. (2009). *The fertility transition in Iran*. Springer Dordrecht. <https://doi.org/10.1007/978-90-481-3198-3>
- Abbasi-Shavazi, M. J., & Hosseini-Chavoshi, M. (2020). *Fertility developments in Iran in the last four decades: Application and evaluation of the own children method in estimating fertility using census data of 1986, 1996, 2006 and 2011*. Statistical Research Institute, Statistical Center of Iran, Tehran. [In Persian]
- Abbasi-Shawazi, M. J., & Begi, M. (2021). Household dynamics in Iran: A study of four decades of changes in family and household structure. *Iranian Demographic Association Letters*, 15(30), 203-230. Doi: 10.22034/jpai.2021.241891 [In Persian]
- Abbaszadeh, M., Adlipour, S., Aghayari-Rahbar, T., & Alizadeh-Aghdam, M. B. (2019). Developments in the family institution in the modernization process and

<http://ijoss.srtc.ac.ir/article-1-186-fa.html>

عباسی شوازی، م. ج. و بگی، م. (۱۳۹۹). *پویایی خانوار در ایران: بررسی چهار دهه تغییرات در ساختار خانواده و خانوار*. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱۵ (۳۰)، ۲۰۳-۲۳۰. <https://doi.org/10.22034/jpai.2021.241891>

عباسی شوازی، م. ج. و حسینی چاوشی، م. (۱۳۹۲). *تحولات باروری در ایران در چهار دهه اخیر: کاربرد و ارزیابی روش فرزندان خود در برآورد باروری با استفاده از داده‌های سرشماری ۱۳۶۵، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰*. پژوهشکده آمار، مرکز آمار ایران.

عباس‌زاده، م.؛ عدلی‌پور، ص.؛ آقایی‌رهبر، ت. و علیزاده اقدم، م. ب. (۱۳۹۹). *تحولات نهاد خانواده در فرایند نوسازی و تأثیر آن بر سیاست‌گذاری ایران در حوزه خانواده*. مطالعات فرهنگ ارتباطات، ۲۱ (۵۱)، ۱۶۱-۱۹۲. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20088760.1399.21.51.7.1>

میرمحمدرضایی، ز.؛ ساروخانی، ب. و سرایی، ح. (۱۳۹۶). *جهانی‌شدن و تحولات جمعیتی خانواده ایرانی. زن و مطالعات خانوادگی*، ۹ (۳۵)، ۱۱۹-۱۵۳.

<https://www.sid.ir/paper/206395/fa>

قانع‌راد، م. ا. و خسروخاور، ف. (۱۳۸۵). *نگاهی به عوامل فرهنگی افزایش ورود دختران به دانشگاه‌ها. زن در توسعه و سیاست*، ۴ (۴)، ۱۱۵-۱۳۸.

<https://civilica.com/doc/1793224>

قویدل، ص. (۱۳۹۸). *مشارکت اقتصادی زنان و شاخص‌های کلان*. وزارت کار، تعاون و رفاه اجتماعی (باهمکاری صندوق جمعیت سازمان ملل متحد)، معاونت توسعه کارآفرینی و اشتغال.

کاستلز، م. (۱۳۸۹). *عصر اطلاعات، اقتصاد، جامعه و فرهنگ: قدرت هویت* (جلد ۲). (حسن چاوشیان، مترجم و علی پایا ویراستار ارشد). طرح نو.

کاظمی‌پور، ش. (۱۴۰۱). *تحولات خانواده در ایران معاصر با تأکید بر ازدواج و طلاق*. پژوهش مسائل اجتماعی ایران،

۲ (۴)، ۱۲۶-۹۵. <https://risi.ihss.ac.ir/Article/39876>

- Bhasin, H. (2016). Change in family structure in the modern times. *The International Journal of Indian Psychology*, 3(4), 66.
- Bramlett, M. D., & Mosher, W. D. (2002). *Cohabitation, marriage, divorce, and remarriage in the united states*. Vital and Health Statistics 23.
- Copen, C. E., Daniels, K., & Mosher, W. D. (2013). first premarital cohabitation in the United State, 2006-2010 national survey of family growth. *Natl Health stat Report*, 4(46), 1-15.
- Castells, M. (2010). *The information age economy, society and culture: The power of identity* (H. Chavushian, Trans.; A. Paya, Ed.). (Vol. 2). Tarh No. [In Persian]
- Chill, D. (2009). *Families in today's world* (M. M. Labibi, Trans.). Afkar Publications. [In Persian].
- Ermisch, J. (2005). *The puzzling rise in childbearing outside marriage*. In A. F. Heath et al. (Eds.), *Understanding Social Change* (PP. 22-53). Oxford University Press. Doi: <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197263143.003.0002>
- Fathi, E. (2021b). *The phenomenon of population aging in Iran and its future*. Statistical Research Institute. [In Persian].
- Fathi, E. (2021a). *Fertility in Iran from 2017 to 2019*. report published by the Statistical Center of Iran, available at: <https://arakmu.ac.ir/file/download/page/1631601497-fertility.fathi.pdf>
- Findings of the National Survey of Iranian Values and Attitudes, National Report, National Planning Office. (2000). Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian].
- Fathi, E. (2020). The phenomenon of population aging in Iran. *Iranian Journal of Official Statistics Studies*, 30(2), 387-413. [In Persian]. <http://dorl.net/dor/20.1001.1.25385798.1398.30.2.7.6>.
- Gabb, J. (2008). *Researching intimacy and sexuality in families*. Basing stock, Hants: Palgrave Mac Milan.
- Goode, W. J. (1963). *World changes in divorce patterns*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Goodwin, P. Y., Mosher, W. D., & Chandra, A. (2002). Marriage and cohabitation in the United States: A statistical portrait based on Cycle 6 of the national survey of family growth. *National Center for Health Statistics. Vital Health Stat*, 23(28). https://stacks.cdc.gov/view/cdc/11562/cdc_11562_DS1.pdf
- Ghanei-Rad, M. A., & Khosrokhaver, F. (2006). A look at the cultural factors behind the increase in girls' entry into Universities. *Women in Development and Politics*, 4(4), 115-138. [In Persian]. <https://civilica.com/doc/1793224>
- Giddens, A. (2005). *Modernity & identity* (N. Mofavqian, Trans.). Ney. [In Persian]
- its impact on Iranian policymaking in the field of family. *Studies in Communication Culture*, 21(51), 161-192. [In Persian] <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20088760.1399.21.51.7.1>.
- Ahmadi, K. (2018). A room with an open door: A comprehensive study on white marriage in Iran. *Quarterly Journal of Legal Studies*, 2(21), 159-176. <https://civilica.com/doc/936672> [In Persian]
- Ahmadi, K. (2018). Under the skin of the city: An analysis of the white marriage phenomenon in Iranian metropolises. *Quarterly Journal of Strategic Studies in the Humanities and Islamic Sciences*, 2(15), 133-154. [In Persian]
- Azadarmaki, T., Sharifisaei, M. H., Isari, M., & Talebi, S. (2011). Typology of premarital sexual relations patterns in Iran. *Cultural Society Studies*, 2(2), 1-34. <http://noo.rs/2rKKd> [In Persian]
- Azadarmaki, T., Sharifisaei, M. H., Isari, M., & Talebi, S. (2012). Cohabitation, the emergence of new forms of family in Tehran. *Cultural Society Research, Institute for Humanities and Cultural Studies*, 3(1), 43-71. <https://civilica.com/doc/1206860> [In Persian]
- Azad Aramaki, T. (2018). *Sociology of the Iranian Family*. Seventh edition. Samt. [In Persian]
- Bagi, M., & Abassi-Shavazi, M. J. (2020). The determination of household Size decline in Iran over the last four decades. *Iranian Popoulation Studies Journal*, 6(11), 3-36. [In Persian]. <https://sid.ir/paper/411412/en>.
- Bagi, M., & Abbasi-Shavazi, M. J. (2021). *The future of household size and structure in Iran*. In *The Innovative Multistate Methods for Household and Living Arrangement Projections and Applications* (pp.606-618). Science Press. <https://www.researchgate.net/publication/359926359>
- Bagi, M., & Abbasi-Shavazi, M. J. (2022). *The uses of profamy model for household projection in Iran*. The 2nd international conference and training workshop on household and living arrangement projections for informed decision-making, January 13-14, Singapore. <https://www.researchgate.net/publication/359746863>
- Bagi, M. (2022). Determinants of Generational and Periodic Changes in Marriage in Iran. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 14(4), 62-35. <https://doi.org/10.22035/isih.2021.4578.4534>.
- Beck, U. (2018). *The society of danger, towards a new modernity* (R. Fazel & M. Farahmandnejad, Trans.). Sales. [In Persian]
- Beck, U., & Beck- Gernsheim, E. (1995). *The normail chaos of love*. cambridge: Polity.
- Behnam, J. (2004). *Family developments* (M. J. Poyandeh, Trans.). Mahi Publications. [In Persian]

- Ministry of Culture and Islamic Guidance. (2001). *Values and Attitudes of Iranians*. National Plans Office. [In Persian]
- National Statistical Yearbook. (2002 and 2021). Electronic version for the years 1996 to 2022. *Statistical Center of Iran*. [In Persian] <https://amar.org.ir/salnameh-amari/agentType/ViewType/PropertyTypeID/615>.
- Parsons, T. (1995). *Family, socialization and interaction method*. Thousand Oaks Ca: Sage.
- Popenoe, D. (1988). *Disturbing the nest family change and decline in modern societies*. Routledge.
- Qavidel, S. (2019). *Women's economic participation and macro-indicators*. Tehran: Ministry of Labor, Cooperatives and Social Welfare (In collaboration with the United Nations Population Fund), Deputy for Entrepreneurship and Employment Development. [In Persian]
- Safakish, M., Fallah, M., & Khani, Z. (2016). A study of women's economic non-participation in the Iranian labor market. *Journal of Iranian Official Statistics Studies*, 27(1), 103-119. [In Persian].
- Sarai, H. (2006). Continuity and change of family in Iran's demographic transition. *Iranian Demographic Association*, 1(2), 37-60. <http://noo.rs/r1UFY> [In Persian]
- Sobotka, T., Matysiak, A., & Brzozovoska, Z. (2019). *Policy response to low fertility: How effective are they*, Working Paper N. 1, UNFPA. <https://www.unfpa.org/publications/policy-responses-low-fertility-how-effective-are-they>
- Thomson, E., & Colella, U. (1992). Cohabitation and marital stability: Quality or commitment?. *Journal of Marriage and Family*, 54(2), 259-267. <https://doi.org/10.2307/353057>
- Thornton, A., William G., Axinn W. G., & Xie, Y. (2007). *Marriage and cohabitation*. The University of Chicago Press.
- United Nations. (2017). *World Population Prospects: The 2017 Version*. Department of Economic and Social Affairs. <https://desapublications.un.org/publications/world-population-prospects-2017-revision>
- United Nations. (2022). *World Population Prospects 2022*. In Statistical Papers - United Nations (Ser. A), Population and Vital Statistics Report. DOI: <https://doi.org/10.18356/9789210014380>
- World Economic Forum, Annual Report, 2006-2017.
- World Employment and social Outlook – Trend 2018, ILO, www.ilo.org.
- www.oecd.org.
- www.ufpa.org.
- www.sabteahval.ir
- Yu, J., & Xie, Y. (2021). Recent trends in the chinese family: National estimates from 1990 to 2010.
- Haskey, J. (2001). Cohabitation in great Britain: Past, present and future trends and attitudes. *Population Trends*, 103, 4-25. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11455728/>
- Human Statistics Portal (2011 and 2019). Statistics and Information Portal of the Civil Registration Organization. *Civil Registration Organization*. [In Persian]. <http://amar.sabteahval.ir>
- Jayakody, R., Thornton, A., & Axinn, W. (2008). *International family change: ideational perspective*. Lawrence Erlbaum.
- Kennedy, S., & Bumpass, L. L. (2008). Cohabitation and children's living arrangements: New estimates from the United States. *Demographic Research*, 19(47), 1663-1692. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.47>
- Khalijabadi Farahani, F., Kazempour, S., & Rahimi, A. (2013). Studying the effect of socializing with the opposite sex before marriage on the age of marriage and the desire to marry among students of Tehran Universities. *Family Studies*, 9(1), 7-28. https://jfr.sbu.ac.ir/article_96221.html
- Kiernan, K. (2002). *Cohabitation in western Europe: Trends, issues and implications*. In A. Booth & A. C. Crouter (Eds.), *Just Living Together: Implications of Cohabitation on Families, Children, and Social Policy* (pp. 3-31). Lawrence Erlbaum Associates Publishers. <https://www.routledge.com/>
- Kiernan, K. (2004). Redrawing the boundaries of marriage. *International Journal of Marriage and the Family*, 66(4), 980-987. <https://www.jstor.org/stable/3600172>
- Kazempour, S. (2022). Family developments in contemporary Iran with emphasis on marriage and divorce. *Iranian Social Issues Research*, 1(4), 126-95. <https://risi.ihss.ac.ir/Article/39876/FullText>. [In Persian].
- Mirmohammadrezaei, S. Z., Sarukhani, B., & Saraei, H. (2017). Globalization and demographic changes in the Iranian family. *Women and Family Studies*, 9(35), 119-153. [In Persian] <https://sanad.iau.ir/journal/jwsf/Article/533180?jid=533180>
- Mohseni, M. (1990). *Awareness, attitudes and socio-cultural behaviors in Iran*. Public Culture Council. [In Persian]
- Mills, M. (2000). *The transformation of partnerships, canada, the netherlands, and the russian federation in the age of modernity*. Thela Thesis Population Studies.
- Ministry of Culture and Islamic Guidance. (2016). Findings of the National Survey of Iranian Values and Attitudes, National Report, National Planning Office (2001, 2006 and 2016). *National Cultural Monitoring Center*. [In Persian] <https://ircud.ir>.

Zanjari, N., Kalantari-Banadaki, Z., Sadeghi, R., & Delbari, A. (2024). A futures study of the challenges and drivers of population aging in Iran using the scenario analysis technique. *Salmand: Iranian Journal*, 19(2), 258-275. <http://salmandj.uswr.ac.ir/article-1-2649-fa.html>. [In Persian].

Demographic Research, 44(25), 595–608. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2021.44.25>
Zanjani, H., Fathi, E., & Noorollahi, T. (2016). *Demography of Iran*. Statistical Research Institute. <http://salmandj.uswr.ac.ir/article-1-2649-fahtml> [In Persian].

